

Limes Gattia

Themanummer: **GOVAART WENDELEN (1580 - 1667)**

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Jaargang 7 nr 1

Maart 1998

Afgiftekantoor Geetbets

Verantwoordelijke uitgever: Guido Vanganswinkel

002017

INHOUD VAN DIT NUMMER EN DANKBETUIGING

Op 28.1.1998 kwam de Indiculus van Wendelen terug thuis. Het handschrift was bijna 60 jaar uit de parochie verdwenen. Deze "thuiskomst" vormde meteen de aanleiding tot het schrijven van dit themanummer over Wendelen. Ook met dit eerste nummer van de 7° jaargang, blijven we trouw aan de doelstelling om over elk van de drie deelgemeenten te schrijven. De plaats van het geboortehuis van Wendelen werd ontdekt in het archief van Rummen en Wendelen wordt op zeker ogenblik ervan beschuldigd de pastoor van Grazen bestolen te hebben.

Tiende Van Paesschenprijs voor Andries Welkenhuysen

ZONHOVEN – Tijdens een stijlvolle opening van het nieuwe seizoen in het cc Termolen, werd de tiende P.J. Van Paesschenprijs uitgereikt aan prof. Andries Welkenhuysen. Buiten de waardering voor de indrukwekkende wetenschappelijke carrière van deze eminente Zonhovenaar waren directeur Mommeyer en burgemeester Welkenhuysen vooral erkentelijk voor zijn blijvende dorpsverbondenheid. Aan de KUL staat hij vooral bekend als filoloog. Als kenner van schrift- en boekgeschiedenis, als uitgever, vertaler van oude teksten geniet hij grote faam. Samen met de Van Paesschenprijs werd hem een schilderij aangeboden van zijn dorpsgenoot kunstschilder Bogaerts.

Ook Humberto Wouters, vijftig jaar kunstenaar, deelde in de euforie van deze seizoensopening. Van hem was een retrospectieve tentoonstelling te bezichtigen. Het ganse gebeuren van de druk bijgewoonde avond werd opgeluisterd door de Zonhovense pianist Eric Pirrotte.

Burgemeester Welkenhuysen reikte de Van Paesschenprijs uit aan prof. Welkenhuysen. (Foto: M.S.)

Ik maak hier meteen van de gelegenheid gebruik om een uitgebreid woord van dank op te dragen aan Prof. Em. Andries Welkenhuysen. Prof. Welkenhuysen (zijn carrière en zijn belang op wetenschappelijk gebied blijken uit dit krantenknipsel van Het Belang van Limburg dd. 8.10.1996) reist zowat heel Europa af op zoek naar documentatie over Wendelen, waarbij hij geregeld nieuwe vondsten doet. Hij duikt in de diverse archieven om via een studie van de originele stukken, zich een zo correct mogelijk beeld van de echte Wendelen te vormen. Zijn

documentatie is inmiddels tot een indrukwekkende hoeveelheid uitgegroeid . Hij bereidt een wetenschappelijke publicatie over Wendelen voor, waarnaar niet alleen ik, maar ook vele anderen met mij reikhalzend uitkijken. Ondanks zijn zeer drukke agenda, heeft hij welwillend ruim tijd vrij gemaakt om dit artikel grondig en kritisch door te lezen en de nodige correcties aan te brengen. Hij heeft mij in het verleden ook zeer bereidwillig de nodige documentatie bezorgd.

Wij Belgen worden er wel eens van beschuldigd - in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Nederlanders - te weinig chauvinistisch te zijn. Maar voor de geschiedschrijvers in het begin van deze eeuw, ging deze " beschuldiging " niet op, integendeel. Zij worden er meer dan eens op betrappt het nationale historische erfgoed te mooi te willen voorstellen en , ondanks al zijn verdiensten, vormde E.H. Silvereysen hierop geen uitzondering. Het is dan ook de verdienste van Prof. Welkenhuysen het beeld van Wendelen te nuanceren tot meer waarheidsgetrouwe proporties.

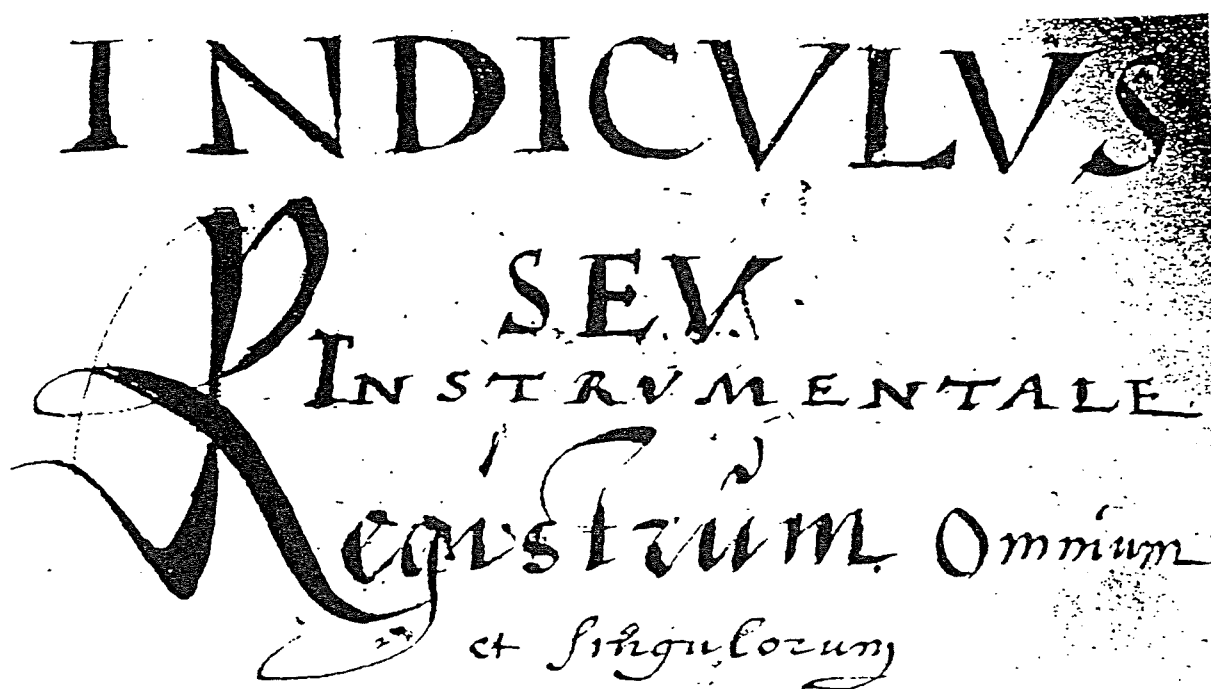
Aangezien het de bedoeling was om zo snel mogelijk na de thuiskomst van de Indiculus een artikel aan Wendelen te wijden en gelet op het feit dat ik ook nog andere projecten op stapel staan heb, ontbrak de tijd om al de reeds gepubliceerde stukken over Wendelen kritisch onder de loep te nemen en zeker om alle originele werken en handschriften van Wendelen in te kijken. Prof. Welkenhuysen heeft mij ter zake gewaarschuwd voor de nodige onnauwkeurigheden in de reeds verschenen literatuur. Het is inmiddels ook al bijna 19 jaar geleden dat ik voor de klas stond en Latijn " doceerde ", zoals dat zo mooi heet. Deze 19 jaar "inactiviteit " hebben op filologisch gebied een zware tol geëist. Dat en tijdsgebrek dwongen mij grotendeels de vertalingen van mijn voorgangers letterlijk over te nemen. Maar ook E.H. Silvereysen sloeg er bij zijn vertalingen van het Latijn blijkbaar met zijn kerkelijke pet naar. Wie beter dan Prof. Welkenhuysen kon deze verminkingen herstellen. Het is dan ook zijn positie aan het roer, die dit historische schip veilig de haven binnengeloodst heeft.

Guy Leus

28.1.1998 - *INDICULUS* (1620 - 1633) VAN GOVAART WENDELEN
NA MEER DAN 55 JAAR AFWEZIGHEID TERUG " THUIS "

De Indiculus terug thuis

Op woensdag 28.1.1998 had ik samen met E.H. Johny van Rompuy en Pierre Cuypers van de kerkfabriek, de eer om een voor Geetbets belangrijk historisch document, de *Indiculus* van Wendelen, na ruim 55 jaar uit de parochie " verdwenen " te zijn en 365 jaar nadat Wendelen zelf de parochie verlaten had, terug naar Geetbets te halen.

Fragment van het titelblad van de *Indiculus*

Indiculus is een verkleinwoord van *index* en betekent letterlijk: *een kleine register, een korte lijst*. Het boekje (20 cm hoog en 16 cm breed), heeft een perkamenten kaft en telt 102 bladen . De opeenvolging van de bladen is als volgt: 1 blanco blad, 1 titelblad met op de keerzijde een opdracht aan zijn opvolgers, 2 bladen met een lijst van pastoors en onderpatoors, 53 genummerde bladen waarvan de bladen 2, 3 en 51 blanco zijn, op blad 53 verso heeft Wendelen een tekening gemaakt, dan zijn twee bladen uit het handschrift weggesneden, 8 ongenummerde beschreven bladen, 1 blanco blad, 1 beschreven blad, 1 blanco blad, 1 op de verso zijde beschreven blad met lakresten, 12 beschreven ongenummerde bladen, 1 blanco blad, 1 beschreven blad, 4 blanco bladen, 2 beschreven bladen waarvan het 2° alleen op de recto kant, 1 blanco blad, 1 op de verso zijde beschreven blad, 3 beschreven bladen, 5 blanco bladen, 3 bladen alleen op de verso kant beschreven en 3 losse blaadjes met aparte aantekeningen. De achterzijde van de kaft is eveneens beschreven. Het werk is op zeker ogenblik geperforeerd geweest en blijkbaar dichtgebonden en gelakt want er zijn op twee plaatsen in het werk rode lakresten en een stukje touw terug te vinden .

De *indiculus* werd als onderdeel van het kerkelijk archief van Geetbets op de pastorie bewaard en "verdween" spoorloos. Wanneer? Ik zou de periode met zekerheid kunnen terugbrengen tot de jaren tussen 1934 en 1940, misschien zelfs tussen 1939 en 1940. Wanneer in 1934 het eerste deel van *Godefroid Wendelen - Sa vie, son ambiance et ses travaux* van E.H. Fl. Silveryser verschijnt, wordt daarin nog verwezen naar de *Indiculus Archives du presbytère de Geet-Bets* (blz 27, voetnoot 2) en *Voir Indiculus aux Archives de la cure de Bets* (blz. 30 voetnoot 4). Wanneer E.H. Homans, onderpastoor van Geetbets van 27.5.1931 tot 22.4.1939, in 1939 in *Eigen Schoon en De Brabander* een artikel publiceert over *De kapel van St.-Rochus en de besmettelijke ziekten te Geetbets*, dan refereert hij naar de *Indiculus*, zonder te verwijzen naar een mogelijke verdwijning van dit werk uit de pastorie van Geetbets, zoals later telkens wel gebeurt (blz 133, voetnoot 5 en 7, blz. 134, voetnoot 8). Feit is dat E.H. Homans in het begin van de jaren '90, toen ik hem een paar keren bezocht in het Salvatorrusthuis te Hasselt, in het bezit was van een kopie op ware grootte van de *Indiculus*.

Er zijn nog twee "getuigen" die we kunnen ondervragen. E.H. Gerard Verdee, onderpastoor te Geetbets van 22.4.1939 tot 11.11.1940 herinnert zich niet meer wanneer hij het boekje - waaraan hij destijds, naar eigen zeggen, overigens niet veel aandacht besteed heeft - voor het laatst gezien had. E.H. Paul Vanschoubroeck, onderpastoor te Geetbets van 11.11.1940 tot 27.10.1950, heeft het met zekerheid nooit meer gezien. Latere publicaties, zoals *De Geschiedenis van Geetbets* van Frans Borgers uit 1949 en bijdragen van andere auteurs, konden alleen maar verwijzen naar het feit dat het *tot voor enkele jaren op de pastorie van Geetbets bewaard werd, en spijtig genoeg nu verdwenen was*. Daar bleef het bij, er was geen enkele indicatie te vinden waar het boekje zou bewaard worden, wie het zou hebben of wie het zou meegenomen hebben. Blijkbaar wist ook niemand waar het zich bevond, en ook bij navraag van mijn kant kon niemand mij hiermee helpen.

Tot ik op het einde van de jaren '80 de catalogus van de Wendelententoonstelling van 1980 te Herk-de-Stad in handen kreeg. Deze tentoonstelling werd gehouden naar aanleiding van de 400 ste verjaardag van de geboorte van Godfried of Govaart Wendelen. Op pagina 50 van de catalogus was een fragment uit de *Indiculus* afgedrukt met de initialen P. Vg. en op pagina 51 was een beknopt overzicht gegeven van de inhoud van het boekje. Maar in de catalogus stond nergens vermeld waar het bewaard werd. Het was echter duidelijk dat het werk in bruikleen gegeven was aan de inrichters van de tentoonstelling. Op dezelfde tentoonstelling was ook de miskelk van Wendelen - die wel nog te Geetbets bewaard wordt - te zien geweest. De initialen P. Vg waren van Paul Vangeel, lid van de Wendelenclub en via hem en een paar anderen, kwam ik na een paar uren telefoneren terecht in de Universiteitsbibliotheek te Leuven. Daar kon men mij in de afdeling *Handschriften en kostbare werken* inderdaad bevestigen dat de *Indiculus* van Wendelen daar bewaard werd. Men wist als bijkomende uitleg te geven dat het werk er afgegeven was door tussenkomst van E.H. Verdée, deken van Heverlee. Toen ik bij hem ernaar informeerde wie de *Indiculus* al die tijd in zijn bezit gehad had, beriep hij zich op het biechtgeheim of beroepsgeheim, zoals hij later telefonisch "corrigeerde" na het verschijnen van een artikel over de terugkeer van de *Indiculus* in Het Nieuwsblad van 10.2.1998.

Het opduiken van de *Indiculus* op de Wendelententoonstelling van 21.9.1980 - 5.10.1980 is een detectiveverhaal op zich. De meeste betrokkenen herinneren zich nu, bijna twintig jaar na de feiten, dat ze zeer verwonderd waren toen de *Indiculus* plots uit het niets op de tentoonstelling opdook en onder even duistere omstandigheden weer verdween. Wie de

Indiculus daar afgegeven heeft en wie hem terug is komen ophalen, blijft een grote vraag. Voor zover hierover thans nog documentatie voorhanden is, blijkt hieruit het volgende:

- een eerste stuk zijn handgeschreven notities gedateerd op 1.5.1978 en ondertekend door J. Nijs, tot 1976 pastoor te Geetbets; deze notities luiden als volgt:

Indiculus - Wendelen verdwenen in de Pastorij van Geetbets

Beloofd door E.H. Deken Verdée om het origineel terug terug te brengen aan E.H. Pastoor Nijs - toen pastoor van Geetbets

Na herhaalde malen aandringen niets gekregen - graag Het is eigendom van de parochie.

E.H. Verdée heeft gezegd langs E.H. Homans dat hij weet waar de Indiculus is

- op 23.10.1979 herinnert Jos Leemans uit Herk de Stad in een brief aan E.H. Verdée de Deken eraan dat hij (Jos Leemans) samen met Paul Vangeel de Deken een bezoek bracht op hun speurtocht naar de Indiculus. De brief besluit als volgt: *Daarom vragen wij u zeer beleefd opnieuw of u het nodige zouwt willen doen opdat wij het bedoelde handschrift zouden kunnen vinden .*

- het antwoord van E.H. Verdée dateert van 13.11.1979 : *..Toen heb ik U beloofd pogingen te doen om U inzage te geven van het boekje van Wendelen...Na het ontvangen van uw brief van 23 oktober heb ik nieuwe pogingen gedaan. Jammer genoeg lijken er nieuwe moeilijkheden te zijn ontstaan en worden mij indiscreties verweten ??? Ik verlies echter de moed niet. Doch 1980 zal er spoedig zijn. Mocht ik toch spoedig in mijn opzet lukken zal ik u onmiddellijk verwittigen betreffende de mogelijkheden die geboden worden, tot inzage of tijdelijke bewaring van het boekje voor uw viering van de 400 ° verjaardag van de geboorte van Wendelen .*

Het is vrijwel zeker dat de *Indiculus* pas na de Wendelententoonstelling van 1980 afgegeven werd in de Universiteitsbibliotheek. Prof. Welkenhuysen vermoedt dat dit gebeurde in de jaren 1984-1985. Toen ik eenmaal uitgevonden had waar het werk zich bevond en het bij een bezoek aan de Universiteitsbibliotheek ook effectief gezien en gelezen had, nam ik contact op met pastoor Metdenancx, vermits de *Indiculus* in feite nog altijd behoorde tot het kerkelijk archief van Geetbets (er waren immers geen aanwijzingen te vinden dat hij verkocht was) en dus eigendom was van de kerkfabriek. De pastoor nam hiervan akte maar verdere stappen werden niet ondernomen. Vorig jaar, in een gesprek met de huidige pastoor Johny van Rompuy, werd toevallig dit onderwerp aangesneden en de pastoor - op dat ogenblik druk bezig met de eerste fase van de restauratie van de kerk, het leggen van een nieuwe vloer - vond dat dit onderdeel van het cultureel, kerkelijk en geschiedkundig patrimonium van Geetbets, terug naar de parochie diende te komen. Daarop namen wij begin januari '98 contact op met Dr Chris Coppens, conservator aan de Universiteitsbibliotheek. Hij toonde zich vanaf het begin uiterst bereidwillig om mee te werken en vroeg ons hem de nodige documentatie te bezorgen om de aanspraken van de kerkfabriek te staven. Eenmaal deze voorgelegd stond niets een "*thuiskomst*" van de *Indiculus* in de weg en op 28.1.1998 was het dan zover. Na een hartelijke ontvangst te Leuven, toonde ook de conservator zich verheugd dat het werk terugkeerde naar waar het behoorde. De pastoor hield eraan de primeur van de terugkeer voor te behouden voor de trouwe kerkgangers en dit gebeurde effectief in het weekend van 31 januari en 1 februari, toen het tijdens de misvieringen voorgesteld werd en de kerkgangers na de vieringen uitleg konden krijgen. Op 8.2.1998 vond op de pastorij een persconferentie plaats. Het werk zal thans op een veilige plaats bewaard worden. Maar wat is nu precies deze

Indiculus , waarom is deze voor Geetbets zo van belang en wie was Wendelen ? In het volgende artikel zal ik trachten een uitgebreid antwoord op deze vragen te geven.

Godfried Wendelen " in vogelvlucht "

In de geschiedenis van elke gemeente heb je wel feiten , gebeurtenissen of personen die boven de andere uitsteken. Ze vormen als het ware een mooi etiket op een stoffige fles kostbare en exclusieve geschiedeniswijn. Zij geven het aroma aan de historische soep. Govaart Wendelen, of Godefridus Wendelinus zoals zijn gelatiniseerde naam luidde, en over wie we het al een paar keer gehad hebben, is zeker dit snuifje kostbare specerijen dat extra smaak geeft aan de lokale historie. En toch is zijn naam door weinigen gekend. Hopelijk zal deze bijdrage hem bij de Betsenaren in ere herstellen en zal hij niet langer de illustere onbekende zijn.

Wendelinus (Godefridus of Godfried, eig. Gov(a)ert Wendelen), Vlaams sterrenkundige (Herk - de - Stad 1580 - Gent 1667). Hij legde zich van jongs af toe op het verzamelen van eclipswaarnemingen. Hij kwam in contact met René Descartes en Constant Huygens. Hij was een aanhanger van Copernicus, Kepler en Galilei. Na het proces tegen Galilei werd hij een tegenstander van het heliocentrische stelsel. Zo staat het op bladzijde 170 van deel 25 van de Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie te lezen.

Naast afschriften van officiële stukken - het oudste dateert van april 1236 - bevat de Indiculus ook gegevens over de tegenstand die Wendelen ondervond vanwege zijn parochianen, de plunderingen door de soldaten die langs de Gete gelegerd waren, de pest waaraan zijn kapelaan Bartholomaeus Grootloon overleed in 1629, de aanstelling van zijn halfbroer Nicolaas Wendelen als diens opvolger. Ook van de stukken en hun apostilles, betreffende zijn proces met de abt van Vlierbeek, maakte hij afschriften. Dit handschrift telt 104 bladen, waarvan enkele onbeschreven: twee bladen zijn eruit weggesneden. De tekst is deels in het Latijn, deels in het Nederlands, en vangt aan met een Latijns gedicht van zes verzen, waarin Wendelen aan zijn opvolgers vraagt hem te gedenken aan het altaar . Zo luidt de beschrijving van de Indiculus op pagina 51 van de tentoonstellingscatalogus van 1980. Ik zal het hierbij uiteraard niet laten om u verder wegwijs te maken in de Indiculus en in de figuur van Wendelen zelf.

Hij was pastoor in onze parochie van 1620 tot 1633. Zeggen dat hij pastoor was, is de man geweldig onrecht aandoen. Hij was pastoor, geleerde, onderwijzer, dokter, sterrenkundige, historicus, jurist en nog zoveel meer. Hij was een van die zeldzame talenten, wier kennis over zoveel verschillende interessegebieden verspreid liggen, dat je moeilijk kan vaststellen wat hij nu eerst was. Prof. A. Welkenhuysen noemt Wendelen een *polyhistor* (een veelweter, iemand met een uitgebreide kennis in velerlei vakken), *bedrijvig op vele domeinen van de wetenschap, waarin hij zich grotendeels door zelfstudie had bekwaamd. Hij publiceerde niet alleen over wiskunde, astronomie en natuurkunde, maar ook over tijdrekenkunde, oudheidkunde, historische taalkunde, bijbelexegese en patrologie (kennis en geschiedenis der kerkvaders)* (A. Welkenhuysen in *Materiae Promotionis...*, 1997, blz 119).

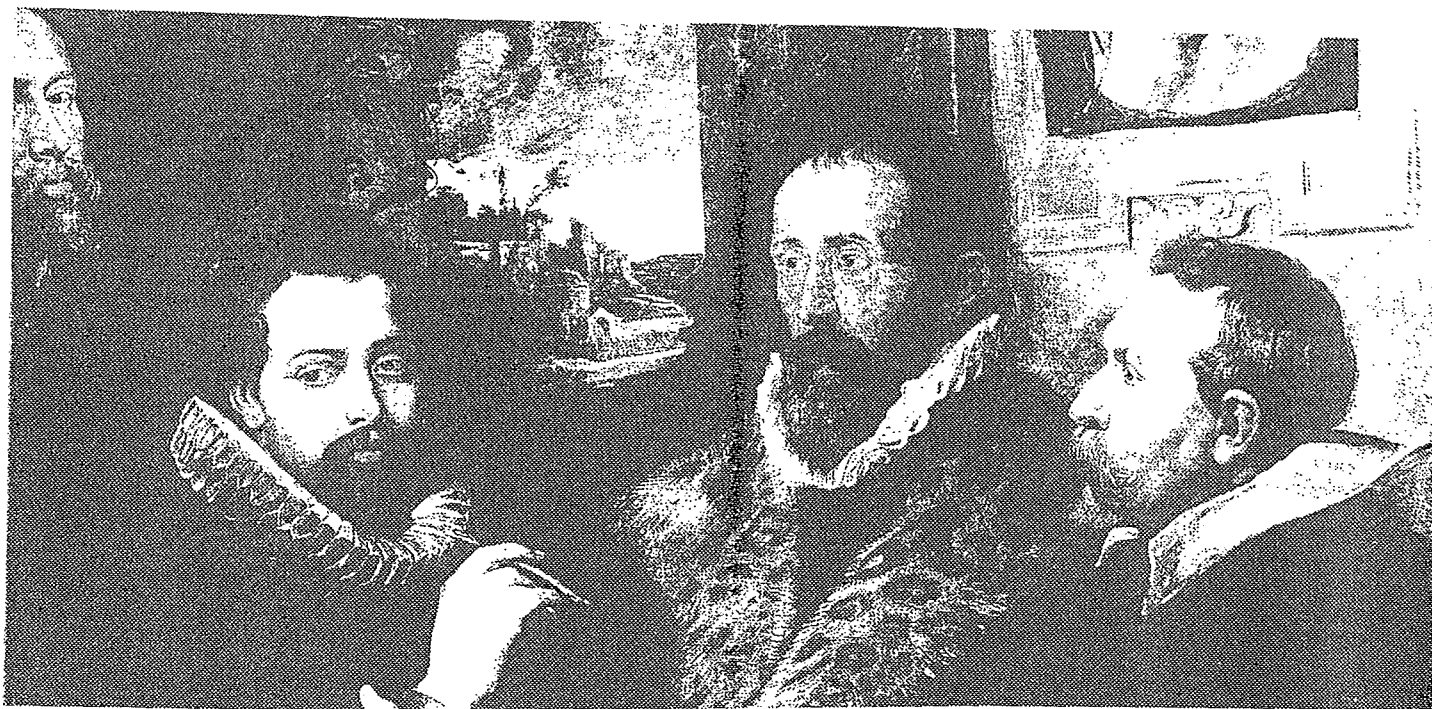
Voor de Betsenaren was Wendelen in de eerste plaats natuurlijk hun pastoor en als zodanig werd hij door hen dikwijls misprezen en verguisd. Want Wendelen was niet iemand die je in een keurslijf kon stoppen. Hij was niet iemand die zich tot één activiteit kon beperken en er dan ook niet in slaagde alleen maar bij zijn parochianen te blijven. Hij was veel te geleerd voor deze parochie, voor zijn inwoners, voor zijn heren en voor zijn kerkelijke overheid. Hij wist te veel en trapte daardoor vaak op gevoelige kerkelijke en wereldlijke overheidstenen. Hij was een wereldreiziger die zich overal thuis voelde, die overal geroemd werd door zijn illustere tijdgenoten en die dan ook vaak afwezig was in zijn parochie, zeer tot woede van hen wier verstand niet verder reikte dan het eigen gehucht. Maar toch heeft hij van deze parochie, die hem zo vaak als dief of tovenaars afschilderde, gehouden. Heeft hij immers niet een belangrijk werk als de *Indiculus* (register) volledig aan Geetbets gewijd? Hierin heeft hij zowel zijn eigen wedervaren als dat van zijn parochianen te Geetbets beschreven. Deze man verdient dan ook alle aandacht die we hier aan hem schenken.

Op 10 januari 1579 huwde Nicolaas Wendelen met Elisabeth Cornelis. Vier maanden eerder was zijn eerste vrouw overleden met wie hij op 14 augustus 1573 in het huwelijk getreden was. Op 6 juni 1580 werd Govaart Wendelen te Herk de Stad geboren en een dag later wordt hij er gedoopt. De doopakte luidt als volgt: *7 Godefridus filius Nicolai Windelen baptisatus est et susceptus a magistro Henrico Alen, Thoma Vanden Kerchoff et Anna uxore ...* Vier jaar later werd zijn vader burgemeester van diezelfde stad. Zijn moeder overlijdt wanneer hij 8 jaar is. Zijn ouderlijke woning stond, volgens een document dat te Rummen gevonden werd, aan de Ridderstraat in Herk (het huis *Trapkens op*). Het was Fl. Silveryser die in het begin van deze eeuw in de archieven van Rummen een lijst van eigenaars vond, van te Herk-de-Stad afgebrande huizen in 1669. Het huis van Nicolaas Wendelen en zijn zoon Cornelis Wendelen werd hierin vermeld als het derde huis links wanneer men Herk-de-Stad binnenkwam langs de Oppumse poort.

Hij genoot zijn eerste onderricht bij Hendrik Alen (die zijn dooppeter was) en was naar verluidt een uitmuntend leerling. Zijn eerste studies vonden plaats aan de Latijnse school van Herk. Dat zijn intelligentie het gemiddelde ver oversteeg blijkt uit het feit dat hij op tienjarige leeftijd reeds de fasen van een maansverduistering volgde en op dertienjarige leeftijd Latijnse verzen schreef.

Vanuit Herk vertrok hij in 1595 (Wendelen is dan 15 jaar) naar Doornik, waar hij bij de Jezuiten studeerde tot in 1597 : "*anno 1595 die 24 Aprilis Gregoriani..Hercae apud nos cum pararentur ea quibus mihi opus erat Tornacum profecturo ad studia (Eclipses Lunares blz. 55).* Wendelen studeerde er twee jaren en was volgens zijn biografen een uitmuntend leerling (A. Valerius in *Bibliotheca Belgica* blz. 294 en J. Mantelius, *Hasseletum* blz. 120). Later liet hij zich te Leuven inschrijven aan de faculteit van de Artes (periode 1597-1599) (*Annuaire de l'Université de Louvain*, 1846, blz. 159-206). Wendelen vermeldt in zijn *Eclipses Lunares* een zonsverduistering, gedurende dewelke de professor zijn college diende te onderbreken en een maaneclips die op 21.2.1598 plaatsvond, die iets na 4 u's morgens begon, op het ogenblik dat de studenten opstonden voor het gebed, vooraleer ze naar de colleges gingen. Deze *Artes* waren de *septem artes liberales*, onderverdeeld in het trivium (grammatica, literatuur, filosofie) en het quadrivium (wiskunde en natuurwetenschappen). De artes vormden een gemeenschappelijke onderbouw die alle studenten doorliepen alvorens zich speciaal te wijden aan de geneeskunde, de theologie of de rechtsgeleerdheid. Hij zou te Leuven eveneens de studie van het Hebreeuws hebben aangevat aan het Collegium Trilingue (aan dit college werd

Latijn, Grieks en Hebreeuws onderwezen). Dat hij er ook de lessen van de beroemde Justus Lipsius zou hebben bijgewoond, die er Latijn doceerde, is niet uitgesloten. Pieter Paul Rubens, die we later in dit artikel nog een paar keer zullen ontmoeten, schilderde Justus Lipsius en zijn leerlingen omstreeks 1615 (Paneel, 167 x 143 cm, Galleria Pitti, Florence). Ook tijdens deze studieperiode noteert Wendelen al een maaneclips op 21.2.1598 (*Eclipses lunares* blz. 59) en op 7.3.1598 een zonsverduistering (*Eclipses lunares* blz. 60)

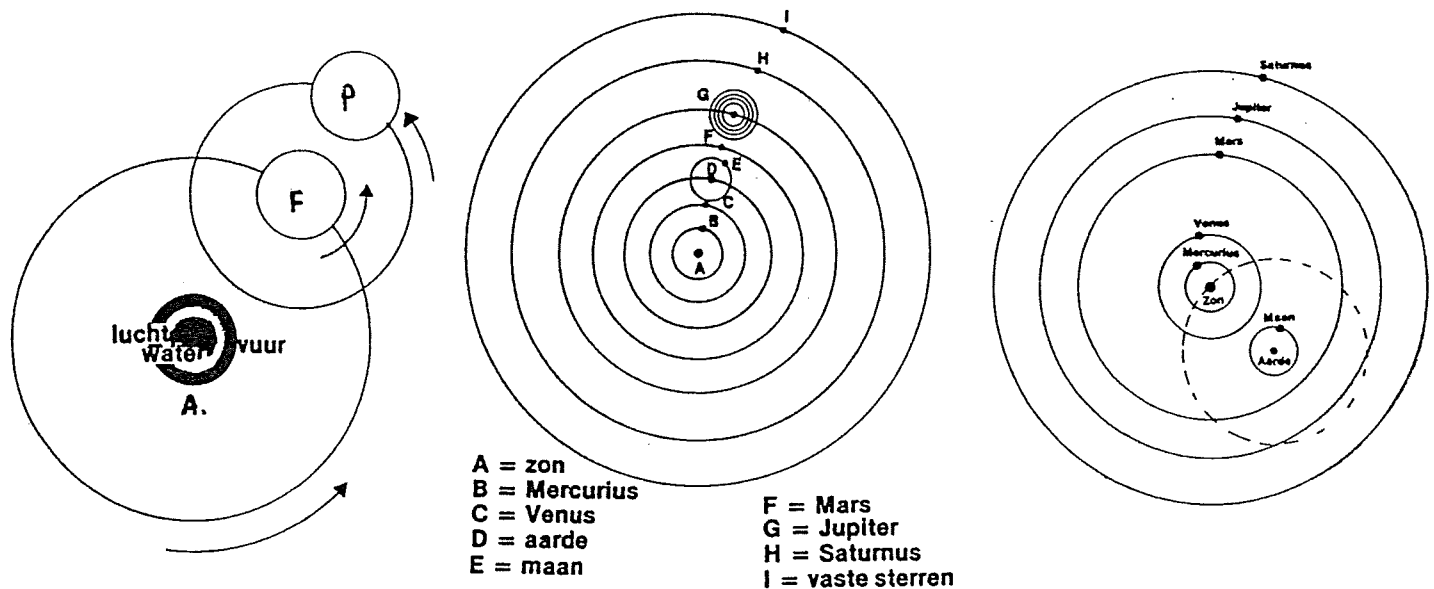

Justus Lipsius en zijn leerlingen, schilderij van Pieter Paul Rubens, circa 1615, Galleria Pitti, Florence

In 1599 wil hij naar Praag reizen om les te volgen bij de Deense sterrenkundige Tycho Brahe, daartoe aangezet door een medestudent. Het wereldbeeld van Tycho Brahe (1546-1601) was een compromis tussen dat van Ptolemaeus en dat van Copernicus (zie hierna). Tycho Brahe was een te goed waarnemer om niet in te zien dat de stelling van Copernicus veel logischer en eenvoudiger was dan die van Ptolemaeus, maar hij was tevens een overtuigd gelovige die dacht dat de stelling van Copernicus in tegenspraak was met de Bijbel. Vandaar dat hij een geo-heliocentrisme creëerde en de overgrote meerderheid van Wendelens tijdgenoten waren aanhanger van dit compromis. Volgens dit geo-heliocentrisme draaide de zon om de aarde, terwijl de andere planeten als Mercurius, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus om de zon draaiden. Wendelen zal het wereldbeeld van Copernicus zowel in *Teratologia Cometica* als in *Eclipses Lunares* verdedigen, ondanks het feit dat dit wereldbeeld door de kerk reeds op 24.2.1616 veroordeeld was.

Wendelen zal Praag en Tycho Brahe echter niet bereiken. Hij wordt in Nürnberg overvallen door dysenterie (een besmettelijke darmontsteking die gepaard gaat met buikloop) en gedwongen naar Herk-de-Stad terug te keren. Zijn verblijf aldaar is van korte duur want hij vertrekt nog in 1599 naar Zuid-Frankrijk en Italië, waar het klimaat hem beter past. In 1599 stelt hij de breedteligging van Marseille vast, terwijl hij in Lyon zou aan de kost gekomen zijn als corrector in een drukkerij. In 1600 vertrekt hij naar Rome, om er de aflaat van het "heilige jaar" te verdienen. Hij keert dan terug naar Marseille, zwerft wat rond in de Provence en

vestigt zich weldra in Digne, waar hij wiskundeleraar wordt. In 1604 keert hij voor een korte periode naar Herk terug, maar nog datzelfde jaar wenkt Zuid-Frankrijk weer en zal hij er gedurende acht jaar verblijven (1604-1612). In deze periode zal zijn vader op 27.5.1607 te Herk-de-Stad overlijden. Hij wordt huisleraar bij de patriciërsfamilie Arnaud (een invloedrijke jurist en stadsbaljuw) in het stadje Forcalquier. Het feit dat hij zo'n belangrijke functie krijgt op relatief jonge leeftijd en in het buitenland, bewijst dat hij in deze korte periode een redelijke faam opgebouwd heeft. Na het overlijden van de echtgenote van Arnaud, houdt Wendelen zich vooral bezig met de opvoeding en de studies van de kinderen.

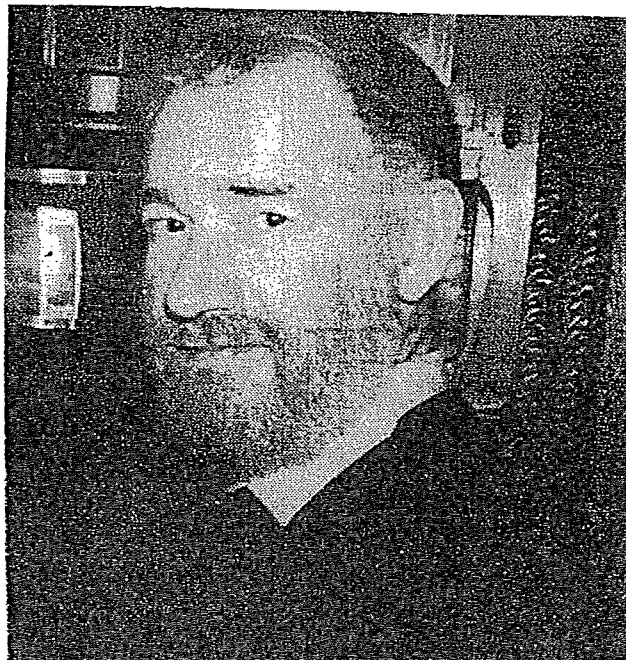
Links het wereldbeeld van Ptolemaeus. Ronde de aarde (A) draait een onzichtbare fictieve planeet (F) waarrond op haar beurt de echte planeet (P) draait. Midden het wereldbeeld van Copernicus. Rond de zon, draaien op verschillende afstanden de planeten in cirkelvormige banen. Rechts het wereldbeeld van Tycho Brahe. De aarde staat centraal. Rond de aarde draait de zon en de andere planeten draaien op hun beurt rond de zon.

Het huis van de familie Arnaud beschikt over een uitgebreide bibliotheek met werken over rechtsgeleerdheid, sterrenkunde, wiskunde en andere takken van de wetenschap. Hij vindt daar in de Haute-Provence ook de ideale klimatologische omstandigheden om zijn astronomische waarnemingen te doen, vaak in het gezelschap van Scipion Arnaud, een zoon van de stadsbaljuw die zich later zelf als advocaat zal vestigen. Vooral de Lure-berg (1827m) als uitloper van de meer bekende Mont Ventoux (1912m) is een uitermate geschikte plaats. Trouwens ook latere onderzoekers hebben dit gemerkt, vermits in 1938 in dezelfde buurt, het beroemde Franse "Observatoire National de Haute-Provence" werd opgericht. Te Forcalquier bestudeert hij verscheidene maansverduisteringen (minstens zeven): de eerste op 3.4.1605, de laatste op 30.12.1610. Begin juli 1608 bestudeert hij er een ander natuurverschijnsel, de rode regen, waar hij later in zijn werk *Pluvia Purpurea* zal naar verwijzen.

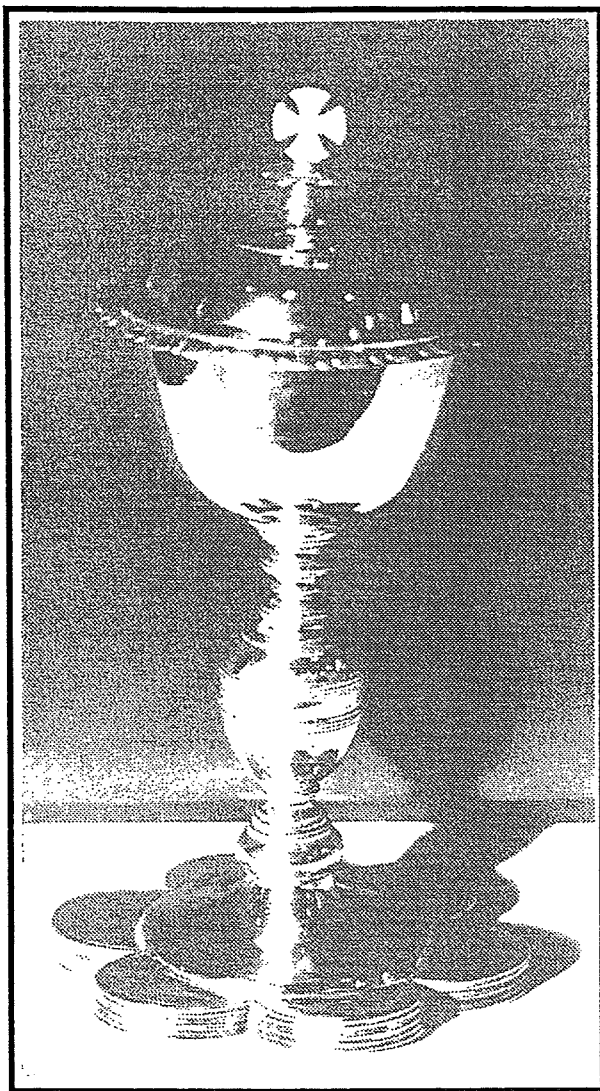
In 1953 werd op de top van de Lure een gedenkzuil opgericht voor Wendelens wetenschappelijk onderzoek. De tekst op deze zuil luidt als volgt: *A la mémoire du savant astronome belge Godefroy Wendelin, 1580 - 1660, qui rendit à ce ciel un hommage des plus anciens en édifiant en 1603 à Lure le premier essai d'observatoire français*. Vertaald luidt dat als volgt: "Als aandenken aan de Belgische geleerde sterrenkundige Godfried Wendelen, die aan deze hemel een van de oudste eerbewijzen gaf, door in 1603 op de Lure de eerste

aanzet tot een Frans observatorium te bouwen ". Deze streek bleef gespaard van quartaire ijsvormingen, zodat hier een uitzonderlijke flora kon overleven die men elders niet aantreft. Tijdens het verblijf van Wendelen en in latere eeuwen ontdekten wetenschappers de planten en kruiden met geneeskrachtige werking. Hoogst waarschijnlijk heeft Wendelen hier ook enige gespecialiseerde ervaring opgedaan die hij later aanwendde om onder meer zichzelf te genezen en de inwoners van Geetbets bij te staan bij de pestepidemie van 1629. Doch denken dat Wendelen zich alleen tot deze waarnemingen beperkte, zou verkeerd zijn. Op 23 maart 1611 behaalde hij te Orange in Zuid-Frankrijk ook nog het diploma van doctor in de beide rechten, het burgerlijk en kerkelijk recht. Officieel heette dat *in utroque iure* zoals trouwens ook af te leiden valt uit de afkorting *I.V.D.* (*iuris utriusque doctor*) achter zijn naam op het titelblad van de *Leges Salicae* en van de *Loxias seu de obliquitate solis diatriba* .

In zijn latere geschriften verwijst Wendelen vaak met heimwee naar zijn verblijf in de Provence, dat hij als een tweede vaderland beschouwde. Hij maakt er ook kennis met Nicolas Claude Fabri de Peiresc (1580 - 1637), die behoorde tot de vriendenkring van de familie Arnaud. Peiresc heeft veel geschreven (116 boekdelen zijn bewaard gebleven) doch niets in druk laten verschijnen. Hij heeft veel bijgedragen tot het verspreiden van de ontdekkingen van Copernicus en Kepler en was gespecialiseerd in exotische planten. Deze Peiresc had een geschilderd portret van Wendelen laten maken, dat hij bij zijn dood vermaakte aan zijn vriend de sterrenkundige Gassendi. Welk beeld dit is en wie het schilderde, is vooralsnog een mysterie gebleven. Wel bekend is een schilderij van de hand van Th. W. Bosschaert (1614 - 1654) dat bewaard wordt boven de ingang van de kleine bibliotheek in het Plantin-Moretus museum te Antwerpen. In de *Acta Sanctorum Belgii* van J. Ghesquière staat eveneens een afbeelding van Wendelen, gemaakt door de Antwerpse graveur Hendrik Causé (1648-1699). Op het titelblad van de *Eclipses lunares* staat eveneens een gegraveerd portret van Wendelen.

Links het schilderij van Thomas Willeboirts Bosschaert, Vlaams schilder en etser, leerling van G. Seghers in Antwerpen. Hij trad in 1641 in dienst van Frederik Hendrik. Zijn stijl sluit nauw aan bij die van Rubens en Van Dijck en blinkt uit door de plastische vormgeving en knappe penseelvoering. Rechts een foto van pastoor Frans Metdenanxt , die een opmerkelijke fysische gelijkenis vertoont.

kelk van Wendelen, 1629, kerk Geetbets

moeilijkheden met de prelaat van de abdij van Vlierbeek. Deze laatste had er waarschijnlijk ook nooit rekening mee gehouden dat een doctor in de rechten pastoor in Geetbets zou worden. Wendelen begon trouwens reeds tijdens het eerste jaar van zijn verblijf hier met het verzamelen van allerlei documenten zoals hij zelf noteerde: *Et iam inde a primo anno residentiae meae quantum p(otui) coepi incumbere in perquirenda undique documenta ...*

In 1626 verschijnt Wendelens eerste boek, de *Loxias*. Wendelen blijft hier pastoor tot 1633.

Op 14 oktober van dat jaar ontvangt hij van aartshertogin Isabella een prebende (een deel van de inkomsten van een kapittel, bestemd voor het levensonderhoud van de kanunniken) van kanunnik aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Condé, thans in Noord-Frankrijk, waar hij in 1635 en 1636 geregeld verblijft. Wendelen voegt dan ook de term *Condatensis canonicus* toe op het titelblad van zijn werken en op het einde van zijn brieven. In de periode dat hij te Condé verblijft, schrijft hij verschillende brieven aan zijn vriend Puteanus. In 1634 schrijft hij ook een brief naar Moretus te Antwerpen, om hem een aantal Latijnse en Griekse auteurs op te sturen ter aanvulling van zijn eigen bibliotheek die veel te weinig klassieke auteurs bevat: *Quem a me nuper poscebas librorum meorum catalogum, ubi conficere occepi, dispudivit, ita parum instructus sum ab auctoribus classicis. Itaque ergo ante septimanas duas scripsi ad Moretum mitteret mihi Herodotum, Thucididem, Diodorum aliosque Graecolatinos..* (Brussel, Koninklijke bibliotheek, Handschriftenkabinet, Hs. 19112).

In 1612 keert hij, na een kort oponthoud in Luik waar hij een maansverduistering waarneemt (*Eclipses lunares* blz. 79), naar Herk terug. Op 7 april 1617 wordt hij benoemd tot rector van de Latijnse school aldaar (zijn vergoeding bedraagt 100 gulden en 11 mud rogge). In de periode dat Wendelen te Herk-de-Stad verblijft, noteert hij weer een reeks maansverduisteringen. Doch stilaan voelt Wendelen zich geroepen tot "hogere" sferen en op 21 december 1619 ontvangt hij het subdiaconaat te Mechelen, waar hij trouwens een eclips waarneemt; van een voorteken gesproken. Op 23 juni 1620 vestigt hij zich te Geetbets als pastoor, meteen zijn eerste priesterambt. Hij kreeg deze opdracht van M. Van den Hove (M. Hovius: 1542-1620), aartsbisschop van Mechelen. Het bewijs dat hij zich hier niet alleen beperkt tot zijn roeping, blijkt uit het feit dat hij in deze periode ook tal van publicaties op zijn actief heeft, waarover later meer. Vier jaar later volgt zijn halfbroer Nicolaas hem als kapelaan. Nog een jaar later, we zitten ondertussen in 1625 en Wendelen heeft de tijd gehad om alle documenten die met het parochiaal leven en de kerkelijke bezittingen in verband staan grondig door te nemen, beginnen de

Wanneer Wendelen in 1633 Geetbets verlaat, laat hij wel zijn ciborie met initialen achter. Deze ciborie is van een onbekend meester (er zijn geen merktekens terug te vinden), is gedateerd 1629, vervaardigd uit verzilverd koper met vergulde cuppa, 27 cm hoog, de voet heeft een diameter van 14,3 cm, de cuppa een diameter van 10,4 cm. De standing van de lage, zeslobbige voet heeft een smalle bandversiering. Op de bovenzijde van de lobben zijn afwisselend drie engelenhoofden en drie vruchtenmotieven afgebeeld. Het licht hellend, cirkelvormig deel van de voet is versierd met een gegraveerd kruis, steunend op drie treden. Aan weerszijden van het kruis zijn de initialen *G* en *W* gegraveerd. De stam van de kelk heeft een eivormige nodus (knoopvormige verdikking in de handgreep van de kelk). Het bovendeel van de stam bestaat uit meerdere ringsegmenten. De cuppa (het komvormig bovengedeelte) is volledig verguld. Op dit bovendeel zijn nog sporen aanwezig van een gelijkaardige gegraveerde versiering met vruchtenmotieven en engelenhoofdjes. Het licht gebombeerde, ingesnoerde deksel heeft een licht uitstaande bladrand. Op de rand van het deksel is het jaartal **1629** gegraveerd, op de overzijde zijn de initialen *G* en *W* aangebracht. De ciborie wordt bekroond met een breedarmig koperen kruisje.

In de periode 1633 - 1650 is hij pastoor in zijn geboortestad. Om daar benoemd te worden, doet hij een beroep op Constantijn Huygens (1596 - 1687). Op 5.9.1632 schrijft Wendelen hem: *Ik kan pastoor worden te Herk, waar ik vandaan ben , maar de collatie (de schenking van een geestelijk ambt, het begeavingsrecht, nvda) staat aan het kapittel der gelukzalige Maria te Maastricht. Ik heb de deken van het kapittel geschreven; wilt gij invloed voor mij aanwenden ?* (regest Worp, vol. I, blz. 359 , brief nr 703) Huygens richt zich hiervoor blijkbaar tot Frederik-Hendrik, stadhouder van de noordelijke Nederlanden die in een aantal parochies van deze streek recht van voordracht had bij het begeven van pastoorsfuncties. In een brief van 5.2.1633 vraagt Wendelen Huygens nog eens te denken aan " een belofte die hij hem deed nabij Maastricht " (Worp, vol I, blz 387-388, brief nr 759) . In die 17 jaren publiceert hij de meeste van zijn wetenschappelijke werken. In 1640 komt hij op tegen de heksenvervolgingen, een gevolg van zijn Roomse vorming en zijn humanistische opvattingen. Uit brieven uit deze periode blijkt dat o.a. Puteanus geprobeerd heeft Wendelen over te halen Herk de Stad te verlaten om in Leuven wiskunde te komen doceren, waardoor hij ook gemakkelijker zijn werken zou kunnen laten drukken (Worp, vol. II, blz. 511-512, brief nr 2268) . Het verblijf van Wendelen in zijn geboortestad is net zomin als in Geetbets verlopen zonder klachten van de parochianen en zonder problemen. Ook hier verwijt men Wendelen lange afwezigheden en het niet komen opdagen op dekenale vergaderingen. In 1644 moet Wendelen als bemiddelaar optreden wanneer te Herk-de-Stad fraude bij de verkiezingen ontdekt worden en misbruiken van de gemeentelijke belastinggelden. In de Herkse periode overlijden ook enkele van Wendelens beste vrienden: op 24.6.1637 is dat Peiresc, in 1646 zijn goede vriend Puteanus.

Op 5 september 1648 wordt Wendelen benoemd tot officiaal (geestelijke die in naam van de bisschop instaat voor de rechtsbediening in een bisdom, een kerkelijk rechter met andere woorden) van het bisdom Doornik. Hij zal in Doornik verblijven van 1649 tot 1659. In december 1654 wordt hij gedwongen ontslag te nemen als officiaal. Men verwijt hem onder meer geen zorgvuldig rechter te zijn. Niettemin blijft hij nog bijna 5 jaar in deze stad, zij het met een mager inkomen (een semi-prebende van kanunnik). Een van zijn Doornikse vrienden dichtte later een epigram (oorspronkelijk was een epigram een inscriptie op graven, beelden, openbare monumenten of wijgeschenken, het beschreef het heldhaftige, later werd het weemoedig van inhoud, in de Nederlandse literatuur zijn de duizenden, vaak opmerkelijke

sneldichten van Huygens, Hooft en Vondel de beste voorbeelden) voor een gegraveerd portret van Wendelen:

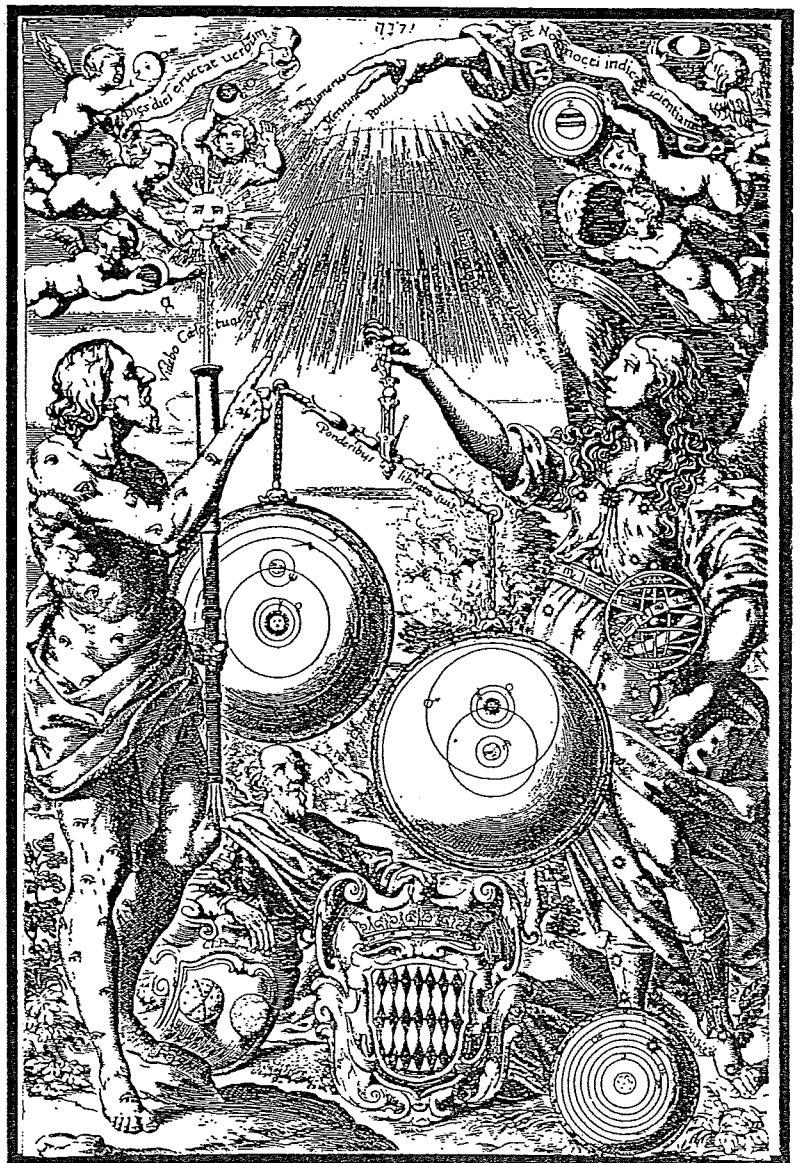
*Ausonio, Graeco, Hebraeo sermone disertus,
Consilium Themidis, delictum Sophiae;
Qui rerum seriem, numeros, caelique meatus,
Omnia qui noscit, noscitur hac tabula :*

Vert: In de Latijnse, Griekse, Hebreeuwse taal beslagen, raadgever van Gerechtigheid, lieveling van Wijsheid; hij die het verloop der gebeurtenissen (d.w.z.: 1. geschiedenis, 2. wiskunde, 3. astronomie), de getallen, de baan der hemellichamen , die alles kent, wordt zelf door deze beeltenis gekend.

Van 1659 tot 1667 verblijft hij bij een familielid te Gent (zijn neef van Moerkerke - Haekendover), waar hij op 24 oktober 1667 overlijdt. Hij is dan 87 jaar oud.

Wendelen was een aanhanger van Copernicus (1473 - 1543), onder wiens invloed in de loop van de 16de eeuw het geocentrisme (de aarde is het centrum van het heelal) plaats gemaakt had voor het heliocentrisme (de zon als middelpunt van het heelal) . Het heliocentrisch wereldbeeld van Copernicus hield in dat rond de zon, die in het centrum van het heelal staat, op verschillende afstanden de planeten in cirkelvormige banen draaien. De maan draait in een cirkelbaan rond de aarde. Deze theorie werd in 1543 gepubliceerd en in het begin als een mogelijkheid aanvaard, maar kwam al snel in conflict met de kerkelijke hiërarchie en werd verboden omdat ze in tegenspraak zou zijn met de Bijbel en omdat de Kerk de leer van Aristoteles aanhing. Volgens de Griekse wijsgeer Aristoteles (384 - 322 v Chr.) was de hemel perfect en onveranderlijk en de zon een volmaakt lichaam. Alleen het ondermaanse was onvolmaakt. Kometen waren atmosferische verschijnselen.

Wendelen steunde tevens de theorieën van Galileo Galilei (1564 - 1642),

Boven het wereldbeeld van Copernicus, in het midden dit van Tycho Brahe en beneden dit van Ptolemaeus.

die met zijn uitgebreide waarnemingen, het stelsel van Copernicus versterkte en het stelsel van Ptolemaeus ondermijnde (volgens Ptolemaeus stond de aarde in het centrum van het heelal, rond de aarde als middelpunt bewoog zich gelijkmatig in een hoofdcirkel een soort onzichtbare fictieve planeet, waaromheen in een kleinere cirkel de echte planeet op haar beurt ronddraait; de verschillende planeten en de zon draaien in verschillende hoofdcirkels en kleinere cirkels op verschillende afstanden van de aarde). De door Galilei onderwezen stellingen van Copernicus waren vroeger door paus Paulus III aanvaard, maar onder invloed van nijd en de weerstand van de meeste geleerden in Europa die nog in Aristoteles geloofden, werd hij aangeklaagd en door de Inquisitie vervolgd. Hij werd gefolterd en gedwongen zijn stellingen af te zweren. Het zou tot in de jaren '90 van deze eeuw duren voor het Vaticaan Galilei in ere herstelde.

Wendelen: zijn literaire en wetenschappelijke nalatenschap

Het belang van Wendelen als schrijver en geleerde blijkt uit de volgende lijst van zijn geschriften:

1620 Indiculus seu instrumentale registrum omnium et singulorum bonorum, reddituum et jurium proventuumque spectantium ad personam seu investitum ecclesiae parochialis liberae sancti Pauli Bethasiorum vulgo Geet-Beets 1620.

Toen hij pastoor werd, begon hij met het aanleggen van een register (*Indiculus*) van alle documenten die betrekking hadden op de rechtmatige inkomsten van de pastoor, een inventaris van alle onroerende goederen (gronden) die behoorden tot het kerkelijk " patrimonium ". Naast afschriften van officiële stukken, behandelt hij de plaatselijke tegenstand die hij ondervond vanwege zijn parochianen, de soldaten en de pest. Is Wendelen op bepaalde punten zeer uitgebreid en gedetailleerd (zie bijvoorbeeld de lijst van de gronden, *Indiculus* achteraf genummerde blz. 78-83) , dan vermeldt hij wat de roerende goederen betreft weliswaar een titel: *omnium et singulorum mobiliium Ecclesiae..* (*Indiculus*, achteraf genummerde blz. 91 recto), terwijl de bladzijden voor het overige blanco blijven en schitteren door de afwezigheid van bruikbare gegevens. Objectieve informatie ontbreekt dus vaak, moeten we eerlijk durven toegeven. De *Indiculus* begint met een opdracht aan zijn opvolgers. Deze opdracht bestaat uit een " inleiding " van twee regels, vervolgens 6 verzen, en een " slot " van twee regels proza:

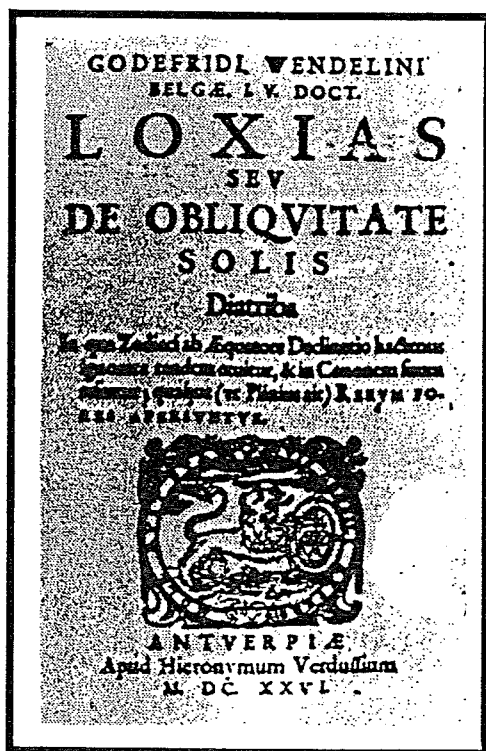
*Ad dignissimos viros indignissimi meos
successores Votum Godefridi Wendelini.*

*Quisquis Bethasias Pastor moderabere caulas,
Cum Vendelinum senior urna premet,
Esto memor memorisque tui memorisque tuorum,
In quorum studuit commoda sola labor,
Qui tulit invidiam, ut grates post funera ferret;
Quas mihi si lubeat solvere, solve Deo.*

*Fac, mi successor, mihi ut mortuus te vivum sentiam
et a tuis manibus meis manibus bene sit .*

Hetgeen vertaald ongeveer als volgt klinkt: Wens van de zeer onwaardige Godfried Wendelen aan mijn zeer eerwaardige opvolgers: Wie gij ook zijn moogt, die de Betser kudde als herder zult besturen, wanneer later het graf Wendelen zal bevatten, wees degene indachtig die U en de Uwen indachtig was, wier belangen alleen hij in zijn werk beoogde, en daardoor de afgunst op zich trok, om pas na zijn dood dankbaarheid te krijgen. Wilt gij mij die erkentelijkheid betuigen, betuig ze aan God. Mijn opvolger, zorg ervoor dat ik dood zijnde u voel leven en dat uit uw handen heil kome over mijn ziel.

1625 Een bundel nota's waarin Wendelen de historische en politieke gebeurtenissen vermeldt tijdens de periode 1500 tot 1556. In een dossier dat in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bewaard wordt in het fonds Mercy-Argenteau (bundel 44), bevinden zich twee bundeltjes, geschreven in Geetbets, waarin jaar na jaar de merkwaardigste historische en politieke gebeurtenissen vermeld worden. In het eerste deel, dat Wendelen in 1625 schreef, heeft hij het onder meer over Keizer Karel en diens troonsafstand in 1555, Martin Luther en het concilie van Trente, het begin van het graven van het kanaal van Willebroek in 1550.

1626 *Loxias seu de obliquitate solis diatriba*. Traktaat over de veranderlijkheid van de hoek van de zonnebaan ten opzichte van de hemelevenaar. Wendelen voltooide dit werk te Brussel ten huize van zijn vriend en mecenas A. Trevisius (Loxias, blz. 9). Na negen bladzijden inleiding treft men op de volgende twee bladzijden vier gedichten aan. Het eerste, bestaande uit twee disticha (een distichon is een tweeregelig vers dat een volledige zin vormt, een tweeregelige strofe), is van de Tiense plebaan A. Piperus. Het tweede is van J.G. Gevaerts, de Antwerpse stadssecretaris, en bestaat uit acht verzen. Dan volgen twee disticha van zijn broer Nicolaas en tenslotte drie dubbelverzen van zijn schoonbroer Jan Van Hakendover. Hierin kondigt deze laatste het werk van Wendelen aan als iets totaal nieuws. Wendelen behandelt het probleem van de helling van de ecliptica in zeven hoofdstukken. Hij onderwerpt de verschillende observaties van de astronomen uit de oudheid, de middeleeuwen en zijn eigen tijd aan een kritisch onderzoek, zoekt naar verklaringen voor hun fouten en verbetert hun bevindingen.

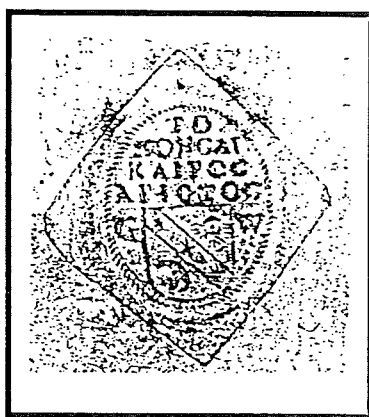
De ecliptica is de weg die de zon schijnbaar in één jaar aflegt. In feite is het de projectie op de hemelsfeer van de baan die de aarde om de zon beschrijft. De ecliptica vormt een hoek van $23^{\circ}30'$ met de hemelevenaar, d.w.z. de projectie op de hemelsfeer van de aardevenaar. In dit boek dat hij in zijn Betserse periode publiceerde, komt Wendelen tot het besluit dat deze hoek veranderlijk is. Volgens hem bedraagt de verandering 1° en is ze periodisch (een periode van 9.840 jaar). Tijdgenoten van Wendelen zoals Kepler, Riccioli en Tacquet verwierpen echter dit idee. Modern onderzoek heeft uitgewezen dat deze hoek inderdaad verandert. Men noemt dit thans de seculaire verandering van de hoek tussen de ecliptica en de hemelevenaar, een hoek die steeds tussen 21° en 25° varieert. Op dit ogenblik vermindert deze hoek met een

bedrag van 47" per eeuw. Het was de grote verdienste van Wendelen om als eerste intuïtief deze verandering te hebben willen bepalen, ook al waren zijn berekeningen niet helemaal correct.

Hij publiceerde dit werk op aandringen van zijn vriend Andreas Trevisius, geneesheer aan het hof van de Infante Isabella te Brussel. Uit de titel blijkt dat het werkje de helling van de ecliptica op de hemelevenaar als onderwerp heeft. Ook Tycho Brahe en Clavius vermoedden reeds dat deze hoek veranderlijk was. Wendelen bestudeert de gemeten waarden vanaf ongeveer 600 voor Christus, corrigeert ze op wetenschappelijke basis en komt tot het hierboven geciteerde besluit. Het werk bevat tafels om de helling van de ecliptica te berekenen voor elk gewenst tijdstip. Of die variatie even zuiver periodiek is als Wendelen het voorstelt is niet duidelijk, wel dat ze meer dan één graad bedraagt. Het werk werd uitgegeven in 1626 bij Hieronymus Verdussen in Antwerpen. Wendelen besluit dit werk met twee Griekse verzen:

το Νοησαι χαιροζ αριστοζ
χαι το διδαξασθαι ειδοτι ραιτερον "

Vert: *Denken is de beste weet, kan gemakkelijker* Koninklijke Bibliotheek Albert I,). Het eerste vers was staat met zijn wapenschild en strookje geplakt in het begin lijst van de pastoors die

bezigheid , en wie reeds onderwijzen (Brussel, Kostbare Werken, V.H. 8344.B.1 Wendelens lijfspreuk. Ze de initialen *G.W.* op een van de *Indiculus*, onder de Wendelen aanlegde.

1629 De Diluvio (Van de zeven geplande " titel betekent letterlijk " over

Verdussen, Antwerpen). boeken " van dit werk (de *de zondvloed* "), verscheen

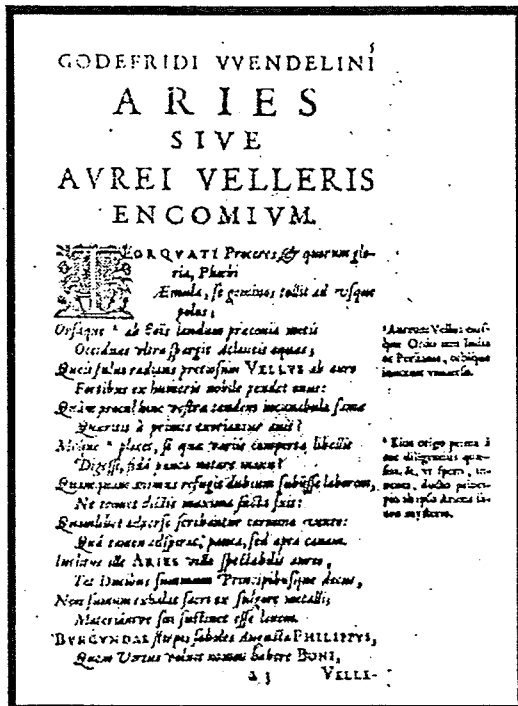
alleen een drukproef van het eerste boek (70 blz.) en enkele bladzijden van het tweede boek. Wendelen heeft hierin getracht met een wetenschappelijke geest en methode te zoeken naar het hoe en het waarom van de zondvloed(en) en andere grote wereldrampen uit de grotendeels mytische prehistorie. Wendelen schrijft dat de zondvloed geen hersenschim is van oude mannen of van oude tandenloze vrouwen, maar een vaststaand feit en hij beroept zich op de getuigenissen van klassieke auteurs zoals Plato, Aristoteles, Cicero, Seneca, Ovidius. In hoofdstuk III en IV verwijst Wendelen naar 7 grote rampen gedurende de acht eeuwen die de val van Troje voorafgingen en dat in Griekenland alleen al. In hoofdstuk XI schrijft Wendelen dat de vuren die men bij de Vesuvius en de Etna ziet, brandende materie is die vanop grote diepte naar boven stuwt en uit de kraters van de vulkanen ontsnapt, zoals rook uit de schoorsteen.

(Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, Kostbare Werken, II. 3827.B)

1630 Een tweede bundel historische nota's, over de periode 1559 - 1630. Wendelen vermeldt dat hij de gegevens gehaald heeft bij de mensen die het allemaal nog beleefd hebben (Wendelen is op dat ogenblik nog pastoor te Geetbets). Voor deze periode beschikt hij dan ook over veel meer gegevens. Hij klaagt een aantal wantoestanden aan, o.a. de achteruitgang van de handel door het indringen van vreemde handelaars, de ondergang van de adel, de corruptie van de geestelijkheid en van de gemeentelijke bestuurlijke overheid in kiesaangelegenheden, hij spreekt over de Geuzen, de Bloedraad, Alva, Albrecht en Isabella,

Egmont en Hoorn, de Pacificatie van Gent, Requesens; de eierzuchtige en hebzuchtige priesters zonder werkelijke priesterroeping, de vervanging van de Juliaanse kalender door de Gregoriaanse kalender op 4.10.1582 waardoor de volgende dag niet 5 oktober, maar 15 oktober werd. Wendelen geeft de feiten onverbloemd en emotioneel weer. Hij vermeldt details die normaal niet in de geschiedkundige verslagen voorkomen. Het feit dat Wendelen hard van leer trekt tegen de geestelijkheid, heeft ongetwijfeld te maken met het jarenlange conflict met de abt van Vlierbeek, waarin hijzelf betrokken was en dat een wrange smaak achtergelaten heeft.

(Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fam. Mercy, bundel 44: blz. 508-540.)

1632 *Aries seu Aurei Velleris encomium*. In het jaar voor zijn vertrek uit Geetbets verscheen dit werk te Antwerpen bij Balthasar Moretus I. Het is een lang gedicht: De Ram of lofzang op het Gulden Vlies. Volgens zijn biografen Valerius Andreas en J. Mantelius gaf Godfried Wendelen reeds op 13-jarige leeftijd blijk over buitengewone poëtische gaven te beschikken. Ook later bleef hij zich aangetrokken voelen tot de dichtkunst. Op dit vlak zijn o.m. enkele kortere gedichten bekend in de correspondentie tussen Wendelen en Constantijn Huygens. Wendelen bereikt het hoogtepunt van zijn poëtische activiteit met *De Ram of lofzang op het Gulden Vlies*, dat 154 elegische disticha (dubbelverzen) telt. Het werk handelt over de orde van Het Gulden Vlies, die in 1430 gesticht werd door Filips de Goede, ter herinnering aan Jason en de Argonauten en met de bedoeling een keur aan christelijke ridders

rond zich te verzamelen. De orde bestond oorspronkelijk uit 24 ridders en groeide later uit tot 52 leden. Het werk is geschreven in een plechtstatige taal en bevat, naast verwijzingen naar de klassieke Griekse en Latijnse literatuur, een aantal voorbeelden uit de Heilige Schrift.

Wendelen combineert de ram uit de legende van Het Gulden Vlies met het lam in het Oude en Nieuwe Testament. Wendelen beschrijft het als volgt: *Adam, die de eerste vruchten van de boom bezoedeld had, en door de aangerichte schade wijzer geworden is, betaalt de losprijs door het doden van een lam... Abel offerde van zijn kudde en voelde hoe de verzoende Godheid uit de hemel bij hem was..en zo was de Ram van in het begin aangewezen als merkwaardige les voor hemel en aarde*". Na de zondvloed viel het lam weer als slachtoffer onder het offermes van Noë en Abraham. Wendelen zegt hierover in tweeregelige dichterlijke verzen het volgende: *Toen viel de ram als eerste slachtoffer van de geredde wereld, geslacht op de Armeense altaren van Noë, dezelfde ram, plaatsvervanger van Isaac geworden, die Abraham slachtte in plaats van zijn gespaard kind*:

*Armeniasque Aries Noachi jugulatus ad aras
Naturae incolumis victima prima ruit;
Isaco factus ceu succedaneus idem
Sospite pro gnato quem jugulavit Abram.*

Uit het boek *Exodus* weten we dat de Israëlieten het vlees van het mannelijk lam nuttigden bij hun uittocht uit Egypte en dat het bloed van het dier de eerstgeborenen moest beschermen tegen de vergeldende engel. Wendelen verhaalt dit en de verovering van het Heilig Land, op dichterlijke wijze in afwisselende hexa- en pentameters in zijn lofzang op het Gulden Vlies. Want, zo schrijft Wendelen, de ram werd verkozen om de wagens van de Farao in de zee te bedelven, de zee door dewelke de zonen van Isaac droogvoets gingen. En hij heiligde de deurstijlen geverfd met het bloed van het lam, en het verbond aangegaan vanaf het eerste paasfeest. Dezelfde ram bond de staande wateren wier vloed was gestuit, om aan de engel toe te laten de vijand aan Josue over te leveren. Daarna geleidde de ram Gedeon, die de Madianieten de oorlog aandeed, en gaf gunstige voortekens, terwijl de dauw met geen enkele druppel het vlies bevochtigde en terwijl het vlies droog bleef onder de regen gevende Jupiter.

*Lectus enim est Pharios qui mergeret aequore currus
Isacidæ sicca per quod iere via.
Sacrauitque AGNI tinctos de sanguine postes
Foederaque, a primi Paschatis icta die...
Idem ARIES Josui qua proderet Angelus hostem
Suspensio stantes amne ligavit aquas.
Post Madianitas bello Gedeona petentem
Duxit, et auspicii signa secunda dedit,
Roscida cum nullis maduerunt VELLERA guttis,
Arida cum pluvio sub Jove lana fuit*

E.H. Silveryser vervolgt in zijn bespreking van dit gedicht: Isaias zou de Verlosser voorspellen als een lam, dat zich zonder het minste geluid naar de slachtbank laat slepen. Dat voorspelde lam zou Johannes de Doper met de vinger aanwijzen: *Ecce Agnus Dei* , " ziedaar het Lam Gods " , en gedurende de eerste eeuwen van haar bestaan, zou de kerk geen treffender beeltenis vinden om haar Goddelijke Bruidegom voor te stellen dan die van het Lam: rechtstaand met de bloedende wonde in het hart. Rechtstaand want Jezus is verrezen, bloedend, want Jezus voedt de zijnen met zijn hartebloed. In het slotdeel van zijn gedicht plaatst Wendelen de beeltenis van de Ram in de wereld van de sterren: het sterrenbeeld Aries. (Antwerpen, Museum Plantin - Moretus, nr A802/3)

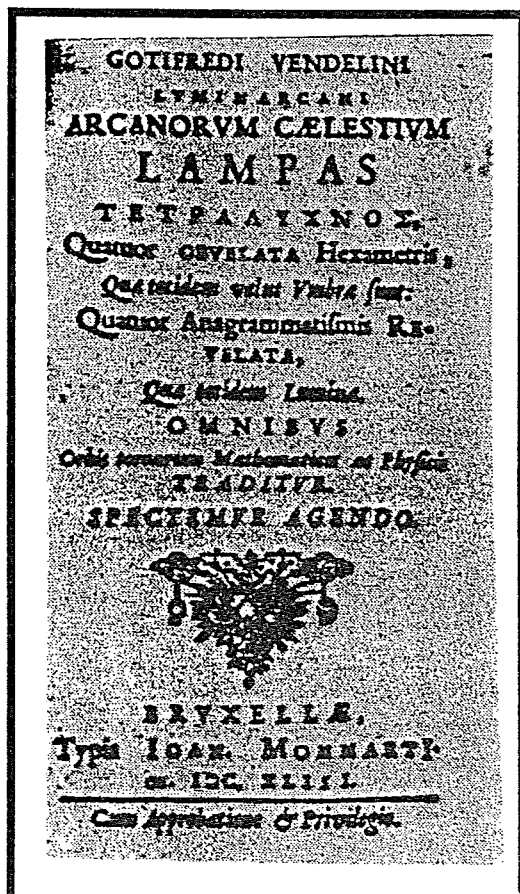
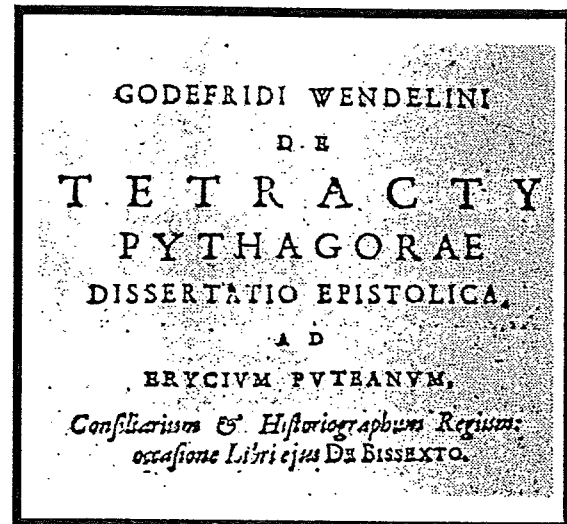
1637 *De tetracty Pythagoræ dissertatio epistolica ad Erycium Puteanum*. Deze uitgegeven brief dateert van 5.4.1637 en is een korte verhandeling in de vorm van een brief, gericht aan Erycius Puteanus, hoogleraar te Leuven en goede vriend van Wendelen. Deze brief is een "antwoord " op een (voor)druk van Puteanus' traktaat *De bissexto* dat midden maart 1637 van de pers rol. Het traktaat handelt hoofdzakelijk over de inlassing, in de Juliaanse kalender, van de vierjaarlijkse schrikkeljaar (ik verwijs ter zake ook naar mijn artikel in *Limes Gatia*, jaargang 5 nr 1, blz 2-9: 1996 - Een nieuw jaar - een schrikkeljaar) en Wendelen schrijft aan Puteanus om hem te complimenteren met zijn geleerde uiteenzetting, maar gaat vooral in op de *tetractys* van de pythagoreeërs. Wendelen zoekt naar de ware betekenis van de *tetractys*, het getallensymbool dat een belangrijke rol speelde in de leer van Pythagoras van Samos. Bij Pythagoras en zijn leerlingen stonden de getallenleer en de getallenmystiek centraal. Hun eed van trouw en geheimhouding werd afgelegd in naam van de *tetractys*, de vier-opstelling (van de Griekse stam: tetra- = vier-) die bron en oorsprong van alle dingen was. Wendelen baseert zich op bronnen die nu als onbetrouwbaar bestempeld worden, om te besluiten dat Pythagoras

op zijn reizen de profeet Daniël gekend heeft. Van hem heeft hij gehoord over Jahweh, de God van de Joden, wiens naam in het Hebreeuws met vier lettertekens *YHWH* geschreven werd (de naam mocht door de Joden niet worden uitgesproken), later aangeduid met de benaming tetragram. Door de tussenvoeging van klinkers kreeg men de naam Yahweh (door een latere onjuiste invoeging - ontstaan uit de gevocaliseerde Masoretentekst van de Bijbel, 6de - 9de eeuw na Christus) van drie andere klinkers kwam men tot de naam Yehowah. Wendelen beweert zelfs dat Pythagoras zich tot het jodendom bekeerde (zich liet besnijden) en leerling van de profeet Daniël werd. De *tetractys* zou dus niemand minder dan Jahweh voorstellen. Algemeen wordt nu aangenomen dat de *tetractys* het vierde driehoeksgetal is: $1 + 2 + 3 + 4 = 10$, het volmaakte getal en symbool van de volmaaktheid. De vier-opstelling of *tetractys* waarvan hierboven sprake ziet er als volgt uit:

*
**

Puteanus was erg ingenomen met de brief en publiceerde hem als aanhangsel bij de definitieve uitgave van zijn *De bissexto* begin mei 1637.

(Leuven, Bibliotheek K.U. Leuven, nr 16CAA)

1643 *Arconorum caelestium lampas tetralychnos*, uitgegeven bij Joannes Mommartius te Brussel. De Griekse titel van dit 24 bladzijden tellend en aan Puteanus gericht werkje betekent: " lamp met vier lichtpunten, viervoudige lamp op de geheimen van de hemel ". Hierin geeft Wendelen , in de vorm van vier anagrammen, vier astronomische wetten waarvan hij wel een korte verklaring, maar geen echt bewijs levert. De eerste luidt: "alle natuurlijke dagen zijn gelijk in lengte". Onder een natuurlijke dag verstaat men de tijdsduur tussen twee opeenvolgende doorgangen van de zon door dezelfde meridiaan. Deze dagen zijn in werkelijkheid ongelijk in lengte en variëren in de loop van het jaar rond een gemiddelde waarde. Toch bleef Wendelen aan zijn stelling vasthouden en zulks tegen de ervaringen in. De overige drie " wetten " handelen over de baan van de maan en de planeten. Deze luiden als volgt:

- de *prostaphaereses* van de maan vertonen een vaste oscillatie
- de snelheden van de apsiden staan tot elkaar als

de zesdemachtswortels van hun excentriciteiten

- voor de verhouding van de apsiden van zon en maan is de derdemacht van de maanmaanden van toepassing

Ook deze wetten waren niet juist, omdat de astronomie nog veel te weinig ontwikkeld was om de aangeraakte technische problemen met succes op te lossen. Het werkje werd gedrukt als een vervolg op de publicatie van Puteanus: *De anagrammatismo* over het ontstaan, de geschiedenis en de theorie van het anagram. Ter verduidelijking, een anagram is een woord, een woordgroep of een zin die door de verplaatsing van de letters van een ander woord, woordgroep of zin wordt gevormd, bijvoorbeeld regen en neger, klok en kolk etc. Joost van den Vondel gebruikte een anagram als pseudoniem: *Sotje vol van sonden*.

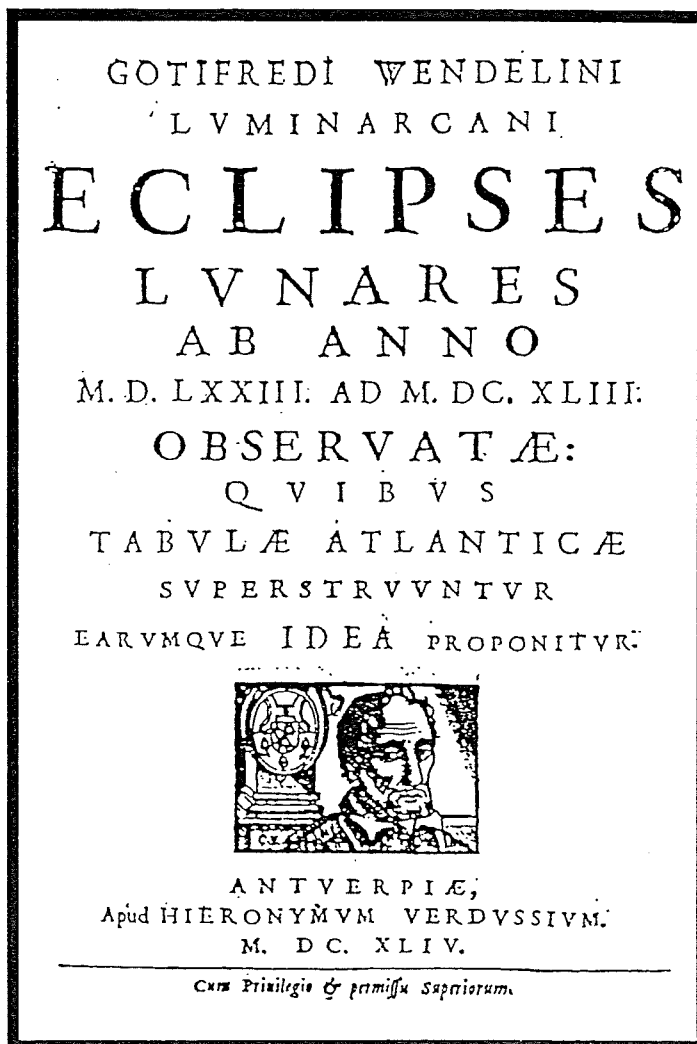
(Leuven, Bibliotheek K.U. Leuven, nr A3044)

1644 *Eclipses lunares ab anno MDLXXIII ad MDCXLIII observatae quibus Tabulae Atlanticae superstruuntur earumque Idea proponitur* . Dit werk dat hij in 1644 bij Hieronymus Verdussen in Antwerpen uitgaf, is ongetwijfeld het meest waardevolle werk van Wendelen. Na een opdracht van maar liefst negen bladzijden, wijdt Wendelen vijf bladzijden aan bemerkingen van een aantal geleerden over zijn eigen persoontje. Vanaf pagina 42 geeft hij een overzicht van 85 eclipsen. In verband hiermee schrijft Wendelen op 31.3.1645 een brief van Constantijn Hygens waarin hij verklaart dat er veel drukfouten in het werk zitten. Hij behandelt op een wetenschappelijke wijze een reeks maansverduisteringen van 1573 tot 1643 waarvan een groot deel door hemzelf waargenomen vanaf 1600. Op het titelblad prijkt ook het wapenschild van Godfried Wendelen: in goud een zwart molenijzer (embleem van de familie Wendelen) ; in zilver, drie groene eikels met gouden dop (embleem van de familie Cornelis) ; een blauw hartschild, bestaande uit een zilveren schuinbalk met drie blauwe sterren. rechts hiervan een stralende zon en links een gouden gewende wassenaar. Wendelen nam gedurende meer dan 40 jaren maansverduisteringen waar en hij kon de verschillende fasen van een maansverduistering tot op de minuut nauwkeurig voorspellen. Deze waarnemingen stelden hem tevens in staat om nauwkeurige lengtebepalingen op aarde te verrichten, zoals die van Marseille die ik reeds eerder aanhaalde. Een ander voorbeeld zal dit beter illustreren. Op 28 augustus 1635 observeerde Wendelen te Herk-de-Stad een maansverduistering om 1 u 29 min. Van Pater Caelestinus a S. Lidwina vernam hij dat dezelfde maansverduistering te Aleppo had plaatsgevonden om 3 u 28 min. , dus met een tijdsverschil van 119 minuten. Een eenvoudige rekensom leert dat als de aardomwenteling (= 360°) in 24 uur of 1440 minuten verloopt, in 119 minuten 29° en $45'$ worden afgelegd. Het lengteverschil tussen Herk-de-Stad en Aleppo bedraagt dus $29^\circ 45'$ (op voorwaarde natuurlijk dat beide tijdsmetingen correct zijn). Op deze manier ontdekte Wendelen dat de geografische lengten steeds meer foutief werden naarmate men zich meer naar het oosten begaf. Hij kon hierdoor de kaarten van Gemma Frisius, Mercator en Ortelius verbeteren.

Sprekend over het meten van de tijd, wijst Wendelen erop dat hij sedert 14 jaar (vanaf 1630, dus nog in zijn Betserse periode) naast de meer gebruikelijke instrumenten, ook de slinger gebruikte. Hierbij merkte hij op dat de slingertijd niet volledig onafhankelijk is van de slingerwijde en vooral dat de slingertijd van een gegeven slinger korter is in de winter dan in de zomer. Christiaan Huygens verwierp aanvankelijk deze stelling, maar bevestigde ze later volledig. Het zou nog vele jaren duren voor men de invloed van de temperatuur op de slingertijd nauwkeurig ging bestuderen. Het doel van Wendelen was tweevoudig. In de eerste plaats wilde hij door het vergelijken van berekening en observatie zijn in dit boek gepubliceerde *Tabulae Atlanticae*, zijn astronomische tafels, uittesten. Het resultaat was naar

zijn mening bevredigend. Vervolgens wilde hij uit betrouwbare waarnemingen van maansverduisteringen de lenteligging van een aantal plaatsen op aarde nauwkeuriger bepalen. Dit laatste was onontbeerlijk om de bestaande geografische kaarten te verbeteren. Onderzoek wees onder meer uit dat de Middellandse Zee op de bestaande kaarten ongeveer 1.000 km te lang getekend was.

Een andere astronomische Wendelen toen zonneparallax boogseconden, boogminuut of destijds aangenomen. hiervan was dat de zon tot de op 14.280 gebracht werd. waarde werd bepaald op aardstralen, berekeningen principe ervan zeker een stap richting. Het destijds diende aangepast te zonnestelsel dan tot dan werd, een ke verruiming als het ware.

De parallax is waaronder, van de zon uit bekeken, de straal van de aarde gezien wordt. Deze hoek is een maat voor de afstand tussen de zon en de aarde. Deze afstand, of astronomische eenheid, is van fundamenteel belang voor het bepalen van alle afstanden in het heelal. Aristarchus van Samos (ca. 312 - 230 v Chr.) bepaalde de afstand tussen de zon en de aarde op 19 maal de afstand tussen de aarde en de maan. Lange tijd bleef het hierbij. Kepler (1571-1630) vergrootte deze afstand tot 57 maal de afstand aarde-maan. Wendelen bracht het op maar liefst 229 maal de afstand aarde-maan en hij heeft hiermee de afmetingen van het zonnestelsel het meest verruimd. Voor die tijd waren dat verbazingwekkende afstanden. De moderne waarde is 390 maal de afstand aarde-maan. Waar Wendelen de afstand t.o.v. Aristarchus van Samos met factor 12 vergrootte, is de huidige waarde " slechts " 1,7 maal groter dan die bepaald door Wendelen.

belangrijke stap zette hij de bepaalde op 14 in plaats van 1 meer, zoals algemeen werd Het gevolg de afstand van aarde van 3.450 aardstralen De werkelijke inmiddels 25.640 maar de en vooral het waren zeer in de goede denkbeeld van in zover worden dat het veel groter was aangenomen wetenschappelijk van de horizon

Een volgende bijzonder belangrijke grootheid is de duur van één omloop van de aarde om de zon (een jaar). Wendelen bepaalde deze omlooptijd op 365 dagen, 5 uren 49 minuten en 5

seconden. Vergeleken met de moderne waarde (365 dagen, 5 uren, 48 minuten en 45 seconden) zat Wendelen er slechts 20 seconden naast, een afwijking van 0,000063377 %.

Wendelen vermeldt in dit werk ook zijn vrienden en familieleden die hem bij zijn observaties hielpen: voor Herk de Stad vernoemt hij de rustende pastoor van Donk, Petrus Reynaert , voor Geetbets zijn broer Nicolaas Wendelen en Jan van Hackendover, en voor Herk-de-Stad opnieuw de scherpziende jongens Jan en Philips Vandelaer (blz. 107 en 108 van *Eclipses lunares*). De laatste vermelde eclips toont aan hoezeer Wendelen bij zijn tijdgenoten in aanzien stond. Deze laatste observatie vond op 27.9.1643 te Antwerpen plaats in het huis van J. Edelheer, de stadspensionaris. De heer Edelheer had zijn huis tot een waar museum verbouwd, met een uitgebreide bibliotheek, een prachtige verzameling schilderijen en beeldhouwwerken. Volgens Wendelen bezat hij bovendien een uitstekend instrumentarium om de maan te observeren (*Eclipses lunares* blz. 109). Onder de andere aanwezigen vermeldt Wendelen de stadssecretaris J.G. Gevaerts (tevens gastheer van Wendelen tijdens diens verblijf te Antwerpen), G. van Gutschoven, geneesheer en vooraanstaand wiskundige, en tenslotte de beroemde dichteres Anna Roemers Visscher (zij was een sieraad van de Muiderkring, de vriendenkring van de even beroemde P.C. Hooft). Wendelen had een speciaal boontje voor Anna, zoals blijkt uit een epitheton (een *epitheton* is een adjectief dat in vaste verbinding met een substantief of een eigennaam gebruikt wordt tot kenschetsing of versiering , letterlijk betekent het: toevoeging) dat hij in zijn *Eclipses lunares* bij haar naam vermeldt: *saeculi nostri Theano*, " de Theano van onze eeuw ". Hiermee verwijst hij naar de fictieve echtgenote van de Griekse wijsgeer Pythagoras. In verband met deze bijeenkomst is een interessante tekst bewaard gebleven. Het betreft een rekening van de Antwerpse zilversmid Nicolaas Somers, dd. 8.8.1644 waaruit blijkt dat Wendelen en Anna Roemers Visscher van de stad Antwerpen elk een vergulde schaal kregen, met daarop de afbeelding van het stadwapen. De opdracht van de *Eclipses lunares* aan de twee burgemeesters van Antwerpen, gedateerd op 1 januari 1644, heeft het Antwerpse stadsbestuur blijkbaar tot deze daad van erkentelijkheid bewogen: *Nicolaes Somers Silversmit, de somme van twee hondert seven en vyftich ponden ende sesse groote Arthoys, ter saecken van twee vergulde schalen by hem gemaectt, met stadswapen, daarmede syn vereert Jouffrouwe Roomers ende Doctor Vendelinus van stadtswegen.* (E. Van Even, blz. 16-18)

Wat de waarnemingen te Geetbets betreft, noteert Wendelen in dit werk de volgende:

- op woensdag 9.12.1620, van 15u52 tot 19u28 een maaneclips (blz. 88)

Bethasiis vix ad 15 secunda occidentalioribus Hercio Initium quidem non patuit propter nubila quaedam Horizontis; ex phasibus tamen digitorum 5, & 7, conieci Initium in horam 3.52'. Immersio clare patuit hora 4.51' culminante gradu Aequatoris 329.45'. Emersit culminante 354.30 ! hoc est hora 6.29'; defuit hora 7.28' circiter, cum culminaret gradus 9.12' planissime. Medium ergo fuit hora 5.40' satis accurate inuentum .

- op maandag 29 november 1621, van 1u59 tot 4u03 een maaneclips (blz. 89)

Bethasiis coepit mihi primus allapsus penumbrae ad Limbum Lunae hora 1.59' indice Scioterico, sed verum initium dedit hora 2.2'. Finis contigit hora 3.57' sed penumbra duravit ultra 4.3'. Omnino autem duratio fuit hor. 1.55' ad summum. Medium incidit in horam 3.0': pro qua in Aduersaria mea retuli 3.1'; exiguo sane discrimine, imo nullo. Digito taxavi tres ipsos, vix amplius .

- op woensdag 3.4.1624, van ongeveer 18u50 tot 20 u tracht hij tevergeefs een maaneclips te observeren (blz. 90-91);

Neque superiorem Eclipsin, neque hanc, ullo modo (quantumuis insidiatus) potui oculis depræhendere; ita mihi pertinaciter caelum obductum fuit; aduerti tamen Bethasiis hora octava ipsissima iam desiisse, finitam forte minutis aliquot ante: nihil enim superfuit, unde vel penumbram possem suspicari

- op donderdag 26.9.1624, van 18u25 tot 22u12 een maaneclips (blz. 92):

Bethasiis primas minas deliqui aduertimus hora 6.25': adeoque hora 6.28' notabilis erat defectus. Hora 7.23' iam quidem vel immergebatur, vel erat immersa: sed ad horam usque 7.29' secundaria quaedam lux adhaerebat Limbo immerso. Hora 9.7' iam emicabat emergens: & hora 9.10' iaciebat umbram tantam ac si digitus integer luxisset. Hora 10.4' reuera desiit; quamquam ad ipsam usque 10.12' επισκοπία umbraginem prodnceret sic. Duratio ergo tota fuit hor. 3.39' ferme. Mora vero 1.44' qua tota puro candore rubuit leui nubecula circa medium subnascente. Medium ergo Bethasiis incidit in horam 8.15' ad summum, et si ex penumbræ ludibrio censeri potuerit pertinere ad 8.19'. Sed absolut dubitationem omnem Langerenus, sunt enim Bethasii Bruxella orientaliore minutis 4'20 ferme, estque stupendus inter nos consensus momentorum .

- op maandag 24.3.1625, van 0 u tot 2u08 een maaneclips (blz. 93-94)

Bethasiis, ego attente admodum statim a media nocte praestolari deliquium hoc exorsus, cum crederem futurum digitorum trium, duraturumque bihorium totum; longe aliter omnia mihi evenisse stupui. Etenim expectanti diutule mihi, nudis quidem oculis vix tenuis habetatio (sic) aduertitur, dum Spica transit Meridianum, hora (etiam in Scioterico) 0.53', sed Telescopio non patuit ante horam 1.3' cum iam Spica superasset Meridianum gr. 3. proxime. Intentus deinde in Finem obseruo illum hora 2.0' dum Lanx austrina stat ante Meridianum gr. 4 satis exacte, nudis tamen oculis iudicari poterat deficere adhuc hora 2.8'. Ita omnino Medium incidit in horam 1.31' ad summum: aut si haesitatio mea moram aliquam fecit, antequam de re pronuncio esto sane hora 1.30' quod momentum affirmare audeo satis esse certum. Digiti mihi tunc quidem placuerunt 3 ferme; sed tamen in aduersariis meis notatos inuenio non totos duos. Umbrae nimirum ora fimbriata, maculae inferiori Lunae se insinuans, maiorem vera speciem deliqui fecit, mihiq in re praeter opinionem iam praeconceptam accidente, fucum fecit. Calculus meus Atlanticus Bethasiis Initium donat hor. 0.51'. Medium hor. 1.30' Finem hor. 2.9' ferme, & cum Phasibus quidem bene, cum medio, consentit egregie.

- op zaterdag 8 en zondag 9.11.1631 van 21u32 tot 1u36 een maaneclips:

Bethasiis hora 9.32' videbatur coeptare defectus sed reuera merum Initium mox secutum est hora 9.33' & simul nubes omnem eius conspectum eripuit: itaque nec Immersionem vidi. Emergere coepit hora Scioterici 12.23' Finis clare patuit hora 13.28' durauitque Penumbra in horam 13.36'. Tota ergo duratio mihi fuit horarum 3.56' ad summum. Lucta posterior hor. 1.51'. Medium quantum licuit accuratissime constitutum hor. 11.31' utique non amplius. Tota mora lurido pallore tabuit.

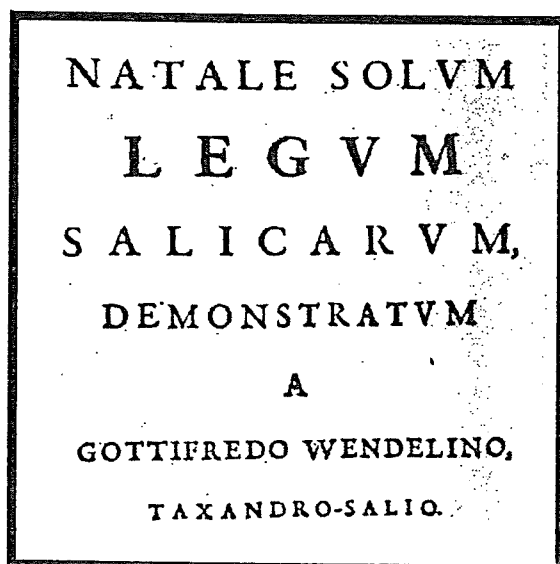
(Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, nr A 1893)

1646 *Pluvia Purpurea* ., uitgegeven te Brussel in 1646 bij H.A. Velpius. Volgens de destijds heersende opvatting was het natuurverschijnsel van de rode regen toe te schrijven aan bovennatuurlijke krachten. Wendelen distantieerde zich van deze gangbare opvatting. Hij was bij twee gelegenheden getuige geweest van dit fenomeen: een eerste keer in Zuid- Frankrijk te Forcalquier in 1608 en een tweede keer te Brussel op 6.10.1646. De eerste keer dat hij dit fenomeen ziet schrijft hij hierover het volgende: " Ik wandelde 's morgens vroeg een boek lezend, ik weet niet meer welk , op het platteland toen ik een hindernis wilde ontwijken. Ik bemerkte iets dat leek op bloedvlekken. Omdat ik deze " bloedvlekken " zowat overal zag,

bedacht ik dat dit niet van een gewond dier kon zijn, maar van de rode regen. Ik keerde terug naar het buitenverblijf van mijn mecenas op zijn domein La Louette en ik vond de rode vlekken zelfs in de rotsholten waar de regen niet kon binnendringen. Het was dus geen rode regen of bloedregen. Toen dacht ik aan de passage van een zwerm vlinders, die hun uitwerpselen zelfs in de rotsholten achterlaten, waar ze neerstrijken om vervolgens weer uit te zwermen " (vrije vertaling van Fl. Silveryser in *Godefroid Wendelen*, sa vie..blz. 52)

Naar aanleiding van deze tweede gebeurtenis besloot hij dit werk te publiceren. Wendelen schrijft de rooskleurige tint van de regen toe aan de grote aanwezigheid van asfalt- en zwavelachtige gassen in de waterdamp. Deze hadden zich ten gevolge van een temperatuursverhoging overvloedig uit de aarde vrijgemaakt. Zijn publicatie werd enthousiast onthaald door Gassendi en Huygens en de verschillende herdrukken bewijzen dat het werk een gretige respons kende in een ruimere kring. In 1655 en 1670 werd het zelfs te Londen uitgegeven. Constantijn Huygens stuurt een exemplaar naar Descartes. De Franse filosoof verklaart het met genoeg ontvangen te hebben ,maar gelooft dat het niet op genoeg experimenten berust.

(Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, dienst Kostbare Werken, V.H. 5321 A)

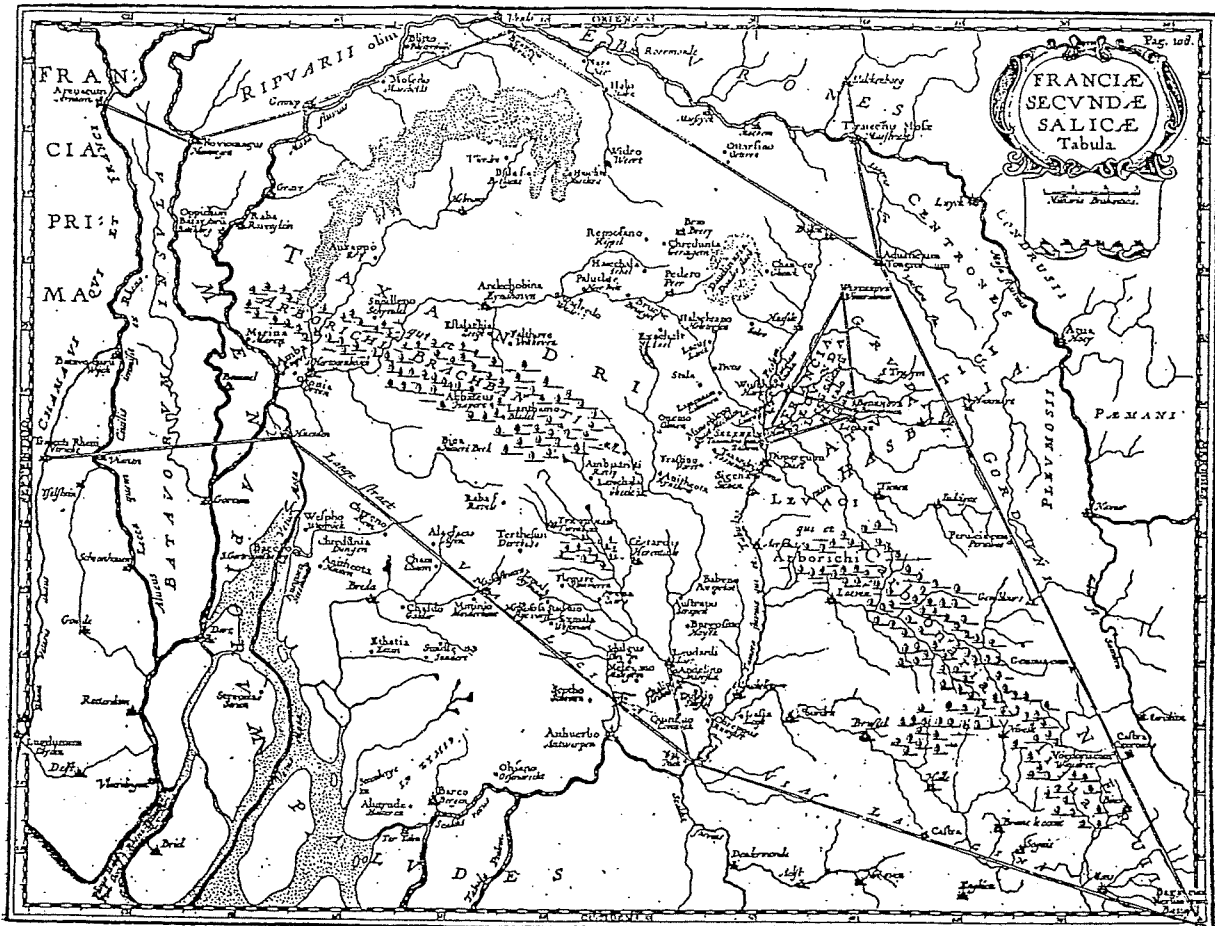

1649 *Leges Salicae illustratae, illarum natale solum demonstratum cum glossario Salico vocum Aduaticarum* , uitgegeven te Antwerpen bij Balthasar Moretus II. Een juridische publicatie over de Salische wetten. Hij probeert te bewijzen dat de oorsprong van deze wetten in zijn geboortestreek terug te vinden is. Wendelen kreeg, zoals reeds gezegd, in Orange op 23 maart 1611 het diploma van doctor in de beide rechten, waaruit duidelijk zijn interesse voor de rechtsgeleerdheid blijkt. Deze kennis zou hem tijdens zijn Betserse periode trouwens goed van pas komen, maar daarover zal ik het straks uitvoerig hebben. Nochtans heeft hij met deze *Leges Salicae*

slechts één juridische publicatie op zijn naam staan. Het vraagstuk waar en door wie deze Salische wetten uitgevaardigd werden, vormde lange tijd een discussiepunt tussen de geleerden. Wendelen probeert in een zestiental punten aan te tonen dat de bakermat van deze wetten in zijn geboortestreek ligt, o.a. door het citeren van plaatsnamen die een Salische invloed moeten verraden. Meer dan twee eeuwen lang vindt men echo's van Wendelens theorie in de wetenschappelijke literatuur.

Wendelens overtuiging blijkt ook uit zijn briefwisseling met Constantijn Huygens in 1645. Wendelen vraagt aan Huygens om hem een uitleg over de Friese wetten te willen opsturen. Door het bestuderen van de Friese wetten hoopt hij meer inzicht te krijgen in de Salische wetgeving. Hij schrijft aan Huygens hoe hij erin geslaagd is een zeventigtal Salische "malbergen " (Wendelen en de meeste van zijn tijdgenoten verklaarden de malbergen of *mallobergo* als Salische gerechtsplaatsen, terwijl het woord in feite gewoon *rechtspraak*, *vonnis* betekent) met Kempische plaatsnamen te identificeren. Wendelen betoogt dat zijn geboortestreek de bakermat van de Salische wetten was. Een eerste bewijs meent hij te vinden

in de hoge geldboeten die door de Salische wetten werden bepaald en die wijzen op een grotere welvaart die hier zou geheerst hebben, in vergelijking met de armoedige toestand aan de overzijde van de Rijn. Op een kaart die hij bij zijn werk voegt, tekent hij een driehoek tussen de plaatsen Wintershoven, Booienhoven en Zelem. In deze driehoek schrijft hij: *Francia Secunda Legum Salicarum natale solum*, Francia Secunda, geboortegrond van de Salische wetten. Wendelen tracht door woordafleidingen en andere gegevens te bevestigen dat zijn geboorteplaats de bakermat van de Salische wetten was.

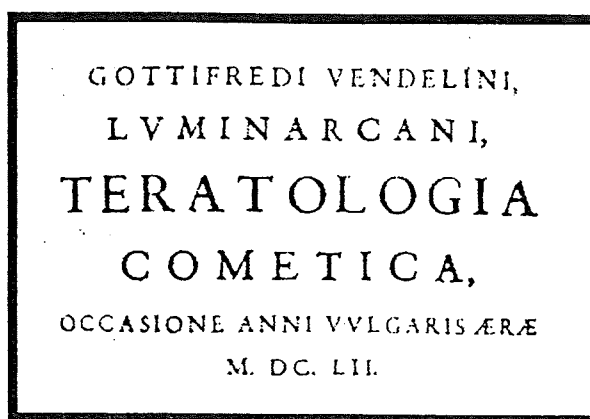
Na Wendelen kwamen echter meer en meer taalkundigen, historici en rechtsgeleerden op alle vlakken tot afwijkende bevindingen. Het belang van dit werk ligt thans dan ook op een ander vlak. Het bevat immers een aantal interessante anekdotes over de geschiedenis van Herk-de-Stad en heelwat autobiografische, taalkundige en historische gegevens (waaruit Wendelen evenwel te stoutmoedige conclusies trok).

(Leuven, Bibliotheek K.U. Leuven, nr B9365 en nr 3B9591)

1650 *De sabbatacis et jubilaeis* Een niet gedateerd werk , dat door Prof. Welkenhuysen mogelijk in 1650 gesitueerd wordt. Het werk waarin heel wat Hebreeuwse woorden voorkomen, werd nooit uitgegeven.

(Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, dienst handschriften, hs. 19979)

1653 *Teratologia Cometica occasione anni vulgaris aerae M.DC.LII*. Van dit werk ontbreekt een juiste datum en plaats van uitgifte. Het Griekse woord *teras* betekent "wonderteken, voorteken" en *teratologia* betekent "wonderverhaal". In combinatie met het woord kometen, zou men verkeerdelijk kunnen denken dat Wendelen het in zijn werk heeft over de kometen als voortekens van goede of slechte gebeurtenissen. De kometen werden in die

tijd inderdaad nog vrij algemeen beschouwd als voortekens, maar Wendelen zelf behandelt het fenomeen als astronoom en niet als astroloog. De eerste aanleiding voor Wendelen om een werk over kometen te schrijven was zijn observatie van de grote komeet van 1618 (Herk-de-Stad vanaf 29.11.1618). In een brief van 11.7.1619 aan zijn vriend Puteanus te Leuven schrijft hij dat zijn werk over de komeet, onder de titel *Cometa*, reeds ver gevorderd is. Maar in feite werd het nooit gepubliceerd. Zijn *Teratologia Cometica* van 1653 is anders opgevat, aangezien hij daarin verschillende kometen bespreekt, waarvan de laatste van 22.12.1652 dateert.

Wat de afstand van de kometen betreft, is Wendelen het eens met de meeste gezaghebbende astronomen van zijn tijd. Het zijn geen ondermaanse atmosferische verschijnselen, vermits metingen genoegzaam hebben uitgewezen dat zij verder van de aarde verwijderd zijn dan de maan. Wat hun oorsprong betreft, heeft Wendelen een voor zijn tijd gedurfde opinie. Volgens hem vinden de kometen hun oorsprong in de zon, die van tijd tot tijd massa's brandende materie uitstoot. Naargelang van de kracht waarmee dit gebeurt en de richting waarin deze massa's uitgestoten worden, zouden ze banen kunnen beschrijven die een zekere gelijkenis vertonen met de banen van de planeten.

Wendelen bestreed het nog heersende bijgeloof i.v.m. de kometen. Hij verklaarde dat de kometen ook gehoorzamen aan astronomische wetten en dat hun banen elliptisch zijn. Dit was duidelijk in tegenspraak met Aristoteles. In 1601 observeerde hij voor het eerst zonnevlekken. Uit hun verplaatsing concludeerde hij dat zodoende de rotatieperiode van de zon te bepalen was. Ook de zon was dus geen volmaakt lichaam, waarmee hij andermaal in aanvaring kwam met de leer van Aristoteles. In september 1604 ontdekte Wendelen een nova (een oude zeer zwakke ster, die plots oplicht tot een lichtsterkte die 10.000 tot 100.000 maal groter is dan voorheen) in het sterrenbeeld Serpens en hij observeerde die tot januari 1606.

(Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, dienst Kostbare Werken, V.H. 8344 B 2)

1655 *Apis et Hammon*. Een kort traktaat naar aanleiding van het ontdekken van het graf van de Merovingische vorst Childerik in 1653 te Doornik. Dit handschrift werd nooit uitgegeven.

(Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, dienst handschriften, resp. hs. 8219-22,)

Tot slot vermeld ik nog enkele opmerkelijke berekeningen of stellingen van Wendelen die bij de bespreking van de werken niet aan bod gekomen zijn. Een eerste heeft betrekking op de precessie van de equinoxen, oftewel de cirkelvormige beweging van de as van de aarde. Zoals iedereen weet is de aarde niet volledig rond, maar afgeplat aan de polen. De aardevenaar maakt een hoek van $23^{\circ}27'$ met het baanvlak van de aarde rond de zon. Een snel draaiende tol

zal met zijn as een cirkelvormige beweging maken, loodrecht op het vlak van de as van de tol. Dit noemt men een precessiebeweging. Met de aardas gebeurt iets gelijkaardigs. Daardoor verandert de richting van de aardas t.o.v. de sterren. Op dit ogenblik wijst de Poolster naar de noordelijke hemelpool. 4000 jaar geleden was dit de ster Draco en in het jaar 14.000 (als we zover geraken) zal het de ster Wega zijn die niet ver van de noordelijke hemelpool zal verwijderd zijn. Eén precessiebeweging duurt ongeveer 26.000 jaar (voor een cirkel van 360°). Dit betekent dat $1/360$ of 1° zal afgelegd zijn in ongeveer 72 jaren. Wendelen berekende de duur van deze precessiebeweging op 1° in 71 jaren, een afwijking van minder dan 1,5 %.

In 1687 publiceerde Isaac Newton (1643 - 1727) zijn wet van de algemene aantrekkingskracht: elke massa oefent op een andere massa een aantrekkingskracht uit die recht evenredig is met het product van beide massa's en omgekeerd evenredig met het kwadraat van de afstand tussen beide lichamen. 74 jaar eerder, in 1613 was Wendelen blijkbaar reeds tot de volgende vaststellingen gekomen:

- de aarde is een magneet;
- de maan is een magneet, want de getijden zijn enkel te verklaren door een aantrekking van de maan;
- de massa van de aarde is 50 maal de massa van de maan (volgens de moderne bevindingen is dat 81,3 maal)
- dit is geldig voor het hele planetensysteem

Alhoewel het idee van Wendelen over de oorzaak van de aantrekkingskracht verkeerd was (magnetisme is niet de oorzaak van de aantrekking tussen twee massa's) was zijn opvatting over de *wederzijdse* aantrekking wel juist, en hetzelfde geldt voor het feit dat deze wederzijdse aantrekking voor alle hemellichamen geldt.

Beroemde tijdgenoten en latere wetenschappers over Wendelen

Een tweede barometer waaraan de vermaardheid van Wendelen in zijn tijd kan gemeten worden, zijn de getuigenissen van enkele van zijn beroemde eeuwgenoten en latere wetenschapslui.

Erycius Puteanus, 1574-1646, historicus: *Een zal er wezen die op deze roem aanspraak zal maken, een man met een niet te vergelijken aanleg en kennis, Govaart Wendelen, mijn vriend, die, zolang er mensen zullen zijn overal en door iedereen geacht moet worden... Hij alleen, die ofwel alles weet ofwel, als dit de mens ontzegd is, heel weinig niet weet. Boven onze tijd (staat hij) , omdat hij zich aan de ouden spiegelde. Samen met Eudoxus, Meton, Calippus, Hipparchus en die grote geesten van weleer moet hij vermeld worden. Alle wetenschappen heeft hij doorgrond, om de ene wetenschap te kennen, om de beste te zijn, om de kerkelijke studies met de wiskunde te veredelen: alle talen leerde hij, om op geen enkel ogenblik, bij geen enkel volk vreemdeling te zijn en zijn stukje grond als de wereld te (kunnen) aanzien. - scit omnia..quam paucissima ignorat..omnes exhausit scientias. (Olympiades blz. 6)* Erycius Puteanus (gelatiniseerde naam van Eerijk de Put: Venlo 1574 - Leuven 1646) was een van Wendelens beste vrienden, met wie hij ook uitvoerig correspondeerde. Hij was de opvolger van Justus Lipsius aan het Collegium Trilingue zowel wat de leerstoel Latijn betrof als wat de leerstoel geschiedenis betrof. Van 1614 tot 1646 woonde hij samen met zijn gezin in het kasteel op de Keizersberg te Leuven. In 1608 was hij koninklijk geschiedschrijver geworden.

Hij publiceerde talrijke boeken in het Latijn over de meest uiteenlopende onderwerpen en vakgebieden zoals: muziek, gastronomie, filologie, chronologie, bibliotheekwezen e.a. In de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel, dienst handschriften, hs. 19112, wordt een bundel van 92 onuitgegeven brieven (en twee bladzijden, die elk een gedicht bevatten), bewaard van Wendelen aan Puteanus. Allen zijn in het Latijn geschreven in de periode tussen 11.7.1619 en 13.2.1646. Zij geven een goed beeld van het karakter van Wendelen: nu eens enthousiast en doordrijvend, dan weer aarzelend en uitstellend, vooral blij wanneer hij aan zijn vriend nieuwe vondsten in de astronomie en de chronologie kan meedelen, die hij zowel door eigen studie en berekeningen als door het lezen en interpreteren van schrijvers uit de oudheid bekomen heeft. De brieven handelen in hoofdzaak over de wetenschappelijke interesse van beide correspondenten , over contacten met en brieven van collega's. Wendelens brieven aan Puteanus verstrekken bovendien gegevens van persoonlijke aard. Hij spreekt hierin bijvoorbeeld over de ziekte van zijn broer, over zijn eigen zwakke gezondheid (niettemin werd hij 87 jaar !) , over zijn moeilijkheden met de prelaat van Vlierbeek en over zijn vrienden in de Provence. Hieruit blijkt ook dat Wendelen bij Puteanus een vriend des huizes was. Als hij van Brussel op terugreis was naar Geetbets, heeft hij meermaals bij Puteanus overnacht . Dit is onder meer het geval half augustus 1630: *Wendelinus is hierdoor naer Bets gepasseert, sal wederom tot Brussel komen in 't eynde van desen maent..* (*Honderd veertien Nederlandse brieven van Erycius Puteanus*, 1957, blz. 29) en 28 januari 1631 : *Aengaende van den Heer Wendelinus, die bleef hier maer eenen nacht, is alsoo naer Bets getrocken. Nu dunckt my het beste te syn, dat ick aen hem schryve, om metten eersten hier te komen, ende dat hy my laet weten wanneer ick hem verwachten sal..* (*ibidem*, blz. 45) . Op donderdag 20 maart 1631 schrijft Wendelen vanuit Geetbets een brief aan Puteanus (zie Eryci Puteani *Circulus Urbanianus*.. blz 18-20).

Pieter Paul Rubens ,1577-1640 schilder,: *tres docte Wendelin* Rubens' zoon Albrecht riep meer dan eens Wendelens advies in in verband met numismatiek en chronologie.

..zijn aanblik alleen zou u schrik aanjagen...

Libert Froidmont ,1587 - 1653, professor theologie: *Wendelen verdient hogere functies uit te oefenen.... Wilt ge wijs zijn, raak deze man zelfs met de pink niet aan. Zijn aanblik alleen zou u schrik aanjagen, hoe moedig gij ook zijt. Zijn gelaat, weerspiegeling van voornaamheid, lijkt dat van een Arabier en hij is nog meer Arabisch door zijn karakter en zijn sterrenkundige wetenschap... In de Nederlanden is er geen sterrenkundige of wiskundige die Wendelen overtreft - vir ampliore fortuna dignissimus* (uit *Meteorologica*, boek III, blz. 145, 1627; blz. 129 editie 1624). Libert Froidmont was geboren te

Haccourt bij Visé en doceerde aan de Leuvense Universiteit

André Catulle, 1588 - 1667 : *Ik ken niemand die geleerder is in onze Nederlanden, noch in Frankrijk, noch elders zelfs inzake kerkelijk recht.* André Catulle was Wendelens voorganger als officiaal van het bisdom Doornik.

Pierre Gassendi, 1592 - 1655, Frans wijsgeer en natuurkundige : *Wendelen is ontegensprekelijk een der geleerdste mannen van onze tijd...De geleerde en schrandere Govaart Wendelen, op dit ogenblik kanunnik van Condé, was vriend van Peiresc toen hij verscheidene jaren van zijn jeugd doorbracht in de Provence* ". Gassendi trachtte de atomenleer van de oudheid in overeenstemming te brengen met de christelijke opvattingen. Op wetenschappelijk gebied verrichtte hij verscheidene sterrenkundige waarnemingen over de manen van Jupiter en over Mercurius. Als natuurkundige onderzocht hij de vrije val van de lichamen en de wetten van de botsingen; hij gaf een verklaring voor de hoogte van de tonen en mat hun voortplantingssnelheid. Hij heeft o.a. invloed uitgeoefend op Newton en Diderot.

Constantijn Huygens, 1596-1687, Nederlands dichter en staatsman : *grootste lezer van deze eeuw, lector aevi maximus* (uit *Momenta desultoria*). , al moet hierbij volledigheidshalve ook vermeld worden dat Huygens elders over Wendelen spreekt als *die fantast* . Huygens was secretaris van Willem van Oranje en bleef ook later in dienst van het huis van Oranje. Hij mocht beroemde buitenlanders als Donne en Descartes tot zijn vrienden rekenen. Zijn zoon Christiaan zou als natuurkundige wereldfaam genieten. De briefwisseling van Constantijn Huygens werd uitgegeven door Dr. J.A.Worp. Hierin staan o.m. de volgende drie brieven . Een eerste, van Wendelen aan Huygens, dateert van 18.6.1632 (Worp, brief nr 685, blz. 353) en luidt als volgt: *Ik ben u dankbaar voor al de beleefdheden, aan mijn vriend Puteanus bewezen, en stel uw oordeel over mijne geschriften bijzonder op prijs. Uw vorst, den grooten stedenbedwinger bewonder ik zeer. Et quid dico tuo ? Cur non et meo ? Quando Arausionensis Academiae suffragijs honoratus, iam inde a viginti et uno annis, in iuris utriusque sacerdotium illic sum adoptatus. Da ergo vel hinc bonitati tuae, vir nobilissime, ut tantum securitatis indulgeatur studiis meis, qua et quae sub manu mihi sunt iam adfecta compluria perducantur ad umbilicum, et in illis tu, sicut benignitatem tuam, ita et nomen tuum, hoc est, te totum aliquando legas. Velit iubeatque Fortuna capi Thebas ab Alexandro, sed tamen stare domum Pindari, quasi a Demetrio Rhodiorum moenia, parci picturis, invadi Brabantiam, indulgeri monumentis ingeniorum meis. Hoc ferus afflatu desinat esse leo, ut tu caneres..* Het antwoord van Huygens aan Wendelen laat niet lang op zich wachten en dateert van 23.6.1632 (Worp, brief nr 686, blz. 354) : *Het was mij zeer aangenaam, een groet en een geschenk van u te ontvangen. Puteanus is uw vriend en de mijne. Brenger dezes zal u meedelen, waarom ik u thans niet uitvoeriger kan schrijven* ". Een derde brief van Wendelen heb ik reeds geciteerd in het gedeelte *Wendelen in vogelvlicht* en handelt over de mogelijkheid om pastoor in Herk de Stad te worden (Worp blz. 359, nr 703).

René Descartes, 1596-1650 Frans wijsgeer en wiskundige, de grondlegger van de moderne filosofie: *In België zijn slechts twee mannen, Wendelen en Vanderwegen, genoeg ontwikkeld om mijn meetkunde te studeren en te verstaan,... Wendelen is een van de grootste geleerden van de 17de eeuw* . De wijsbegeerte van Descartes is tegelijk metafysisch en wetenschappelijk, idealistisch en materialistisch, middeleeuws en modern. Als geleerde is hij niet minder groot dan als wijsgeer. Hij heeft de algebraïsche schrijfwijze vereenvoudigd,

de analytische meetkunde geschapen, de beginselen van het fysische en biologische determinisme vastgelegd, de fysiologische psychologie aangekondigd.

Giavanni Battista Riccioli, 1598 - 1671: *Ik heb bij Wendelen een uitmuntende geleerdheid en een elegante stijl vastgesteld*. Deze Italiaanse jezuïet publiceerde in 1651 een maankaart en gaf aan de tweehonderd belangrijkste kraters namen van grote geleerden, onder wie Wendelen.

Joannes Mantelius, 1599 - 1676: *Ziet ge dat wezen? Kon het u toespreken, ge vernaamt alles wat er te weten is ter wereld*. De Limburgse geschiedschrijver Mantelius wijdde in zijn *Hasseletum* (1663) een korte notitie aan leven en werken van zijn vriend Wendelen.

Vopiscus Fortunatus Plempius, 1601 - 1671: *Wie zou er een andere mening durven op nahouden? Hij alleen, (Wendelen), weet alles wat een sterveling weten kan.... Geniaal man, het wonder niet alleen van zijn Taxandrië, maar van Europa, van de hele wereld. Zijn genie doordringt niet alleen als een gouden bliksem de diepten der aarde, maar doorkruist tevens het rijk der sterren*. Plempius was hoogleraar geneeskunde aan de Leuvense universiteit.

Jean Sylvain Bailly, 1736 - 1793, Frans sterrenkundige en politicus *Wat Wendelen het meest tot eer strekt, is de vaststelling van de zonneparallax...Hij heeft onze inzichten over de ruimte uitgebreid; hij heeft de zon verder van ons verwijderd dan al de sterrenkundigen sinds Aristarchos van Samos (3e eeuw v Chr)*. Bailly schreef verscheidene werken over de geschiedenis van de sterrenkunde. In 1783 werd hij lid van de Académie française. Daags na de val van de Bastille in 1789, werd hij tot burgemeester van Parijs aangesteld. Hij werd in 1793 ter dood veroordeeld en onthoofd.

Constantin Le Paige, 1852 - 1929 : *Wendelens reputatie heeft zich door heel Europa verspreid: Gassendi, Naudé, Mersenne, Boulliaud, Petau, Huygens, citeren als om strijd zijn werken, Descartes, die zozeer en met reden zijn Meetkunde hoogschat, plaatst Wendelen bij het kleine aantal wiskundigen die bekwaam zijn ze naar waarde te schatten en wenst vurig diens oordeel erover te vernemen*. Le Paige was hoogleraar wetenschappen en rector van de Luikse universiteit.

Ook zijn opvolgers als parochiepriester te Geetbets waren zich bewust van het belang van Wendelen op wetenschappelijk gebied zoals blijkt uit deze getuigenis van pastoor Jacobus Bartholomei (1641 - 1675). *Mathematicae et geometricae peritissimus, historicorum sui temporis facile princeps. Titulo huius ordinatus, deservivit 13 annis, quibus maximam fecit diligentiam in conquirendis litteris et instrumentis ad pastorum pertinentibus, item in conservandis iuribus decimarum, precipue lignorum et novalium, item agnorum vici de Auderaen ad solum pastorem pertinentium, ita ut suis scriptis magnum accendant lumen successoribus. Qui tandem amore concivium suorum Hercensium Bethasiam suam deseruit A^o 1633, qui tandem A^o 1649 petitus et requisitus a R. Ep. Tornacensi ibidem factus est canonicus et officialis...* Een andere getuigenis is van pastoor Hieronymus Bootsman (1757-1789), die wist waarover hij sprak, vermits ook hij het regelmatig aan de stok had met de tiendenheffers. Bootsman nam trouwens bijna letterlijk de getuigenis van zijn voorganger Bartholomei over: " *..vir in omni genere scientiarum peritissimus. Titulo huius ordinatus, deservivit 13 annis, quibus maximam fecit diligentiam in conquirendis litteris et instrumentis ad pastorum pertinentibus, in conservandis iuribus decimarum cuius scripta maxime*

conservanda sunt. Qui tandem amore concivium Herckensium hanc parochiam deseruit anno 1633, ut fieret ibidem pastor, ac tandem anno 1649 factus est canonicus et officialis Tornacensis.. (beide teksten: Kerkarchief Geetbets)

Nog een bewijs is het feit dat op de maan een walvlakte de naam *Wendelinus* draagt. De walvlakte is gelegen op 17°Z en 63°W. Het was Galileo Galilei (1564-1642) die als eerste het maanlandschap wetenschappelijk bekeek. Hevelius (1611-1687) maakte een eerste bruikbare maankaart, maar het was Riccioli, een Italiaanse jezuïet (1598-1671), die in 1651 een maankaart publiceerde en die de tweehonderd belangrijkste kraters de namen van grote geleerden gaf, waaronder die van Wendelen. De walvlakte *Wendelinus* heeft een diameter van 147 km. De hoogte van de bergranden bedraagt ongeveer 2.200 m, gemeten vanaf de bodem van de krater. Ten opzichte van het omringende landschap is dat slechts 1.500 m. De bodem van de krater is bedekt met kleinere kraters die met letters aangeduid worden. De walvlakte bevindt zich tussen de kraterreeks *Furnerius-Petavius-Langrenus* aan de westelijke boord van de *Mare Foecunditatis*.

Wendelen te Geetbets

Maar laten we terugkeren naar 23 juni 1620 toen Wendelen zijn intrede te Geetbets deed als pastoor. Vergeet niet dat Wendelen op dat ogenblik reeds 40 jaar is en al heel wat ervaring op alle gebieden heeft opgedaan. Het is niet het eerste het beste onervaren mannetje dat hier arriveert, ook al is het zijn eerste opdracht als priester. Het dorp telde toen ongeveer 800 inwoners (*communicantes 520 circiter*), meestal arme lieden. De eerste tegenvaller die hij te verwerken kreeg was de pastorij die in een uitermate slechte staat verkeerde. Dit was niet te verwonderen. Het gehele dorp verkeerde in een vervallen en wanordelijke toestand. De parochie had verschillende jaren zonder priester gezeten en de pest had ermeermaals lelijk huis gehouden. Van 1515 tot 1553 en van 1564 tot 1570 was de parochie zonder pastoor geweest, in de periode 1578 tot 1587 sloeg de pest zodanig toe dat pastoor Willem Coenens zich gedwongen zag de parochie te verlaten. In 1587 keerde hij terug naar zijn parochie, maar in 1596 werd hij door de Geuzen meegevoerd en gevangen gehouden in Bergen op Zoom . Pas in 1599 werd hij door de parochianen vrijgekocht. De pastorij was onbezet gebleven van 1606 tot 1608 en tussen 1608 en de aankomst van Wendelen was er evenmin een residerende pastoor.

Wendelen gebruikte eerst zijn persoonlijke bezittingen om het gebouw in de mate van het mogelijke een dringende opknapbeurt te geven. Deze middelen waren echter vlug uitgeput. Hij diende dan die inkomsten aan te spreken waarop de pastoor van Geetbets recht had (hij begon o.a. met het verkopen van 13 bomen): de opbrengst van de novale tienden, die hier echter in handen van onbevoegden geraakt waren. Deze tienden die een vast inkomen voor de pastoor moesten waarborgen, werden hem brutaal geweigerd. Doch men had blijkbaar buiten de waard gerekend. Wendelen, doctor in de beide rechten, besloot zijn kennis aan te wenden en orde op zaken te stellen. Dit bracht hem bijna onmiddellijk in conflict zowel met de bevolking als met de hogere overheid , die de onrechtmatig verworven voordelen aan hun neus zagen voorbijgaan. Wendelen begint met het verzamelen van alle geschriften waaruit blijkt op wat hij recht heeft: *Et iam inde a primo anno residentiae meae quantum p(otui)coepi*

incumbere in perquirenda undique documenta et (mo)numenta spectantia ad pastorum hunc facienti(a) summisque laboribus ac impensis tandem aliquando registrum hoc concinnavi "

Het stelsel van de tienden is behoorlijk ingewikkeld . Wendelen heeft dit stelsel en het deel waarop de pastoor recht had uiteengezet in een 5 bladzijden lang en 14 punten tellend handschrift, getiteld: *Rescriptio Ecclesiae Parochialis Integrat..et Liberae Bethasiorum vulgo Geet-Beets sub invocatione S. Paulli Apostoli pro anno a nativitate Domini 1626*, dat in het Aartsbisshoppelijk archief te Mechelen bewaard wordt. Dit handschrift bevat naast de algemene aanduiding van de tienden waarop hij recht had, ook de ligging van de stukken grond met naam en opbrengst. Wendelen had recht op het zesde deel van de algemene tienden of de *decimae generales* . Wendelen schrijft: *Secundo habet pastor sextam partem omnium decimarum per totum territorium huius parochiae*. Er waren immers zes tiendenheffers te Geetbets: de pastoor, de abt van Vlierbeek, de abdis van Rotem, het St. Dionysiuskapittel van Luik, het St. Pieterskapittel van Leuven en de St. Geertruiabdij van Leuven. Deze tienden werden geheven op de graangewassen, de hofvruchten, hennep en vlas, op lammeren en ganzen en schaarhout: van dat alles stonden de eigenaars die binnen de grenzen van Geetbets woonden het elfde deel af. Een pastoraal rescript van 1531 duidde de grenzen van de parochie Geetbets aan. Van het hooi werd de 12° opper gevegd, van de opbrengst van het verhuren van weilanden de 12° penning. De totale opbrengst van de algemene tienden bedroeg ongeveer 635 gulden, waarvan Wendelen dus recht had op iets meer dan 100 gulden: *Valor decimarum omnium...Summa omnium decimarum vix est 635 flor* .

Hij kon bovendien rekenen op de novale tienden (*tertio habet pastor novalia*), de *decimae novales*. Dit waren de tienden van de ontgonnen velden, hoven etc. De opbrengst hiervan bedroeg iets meer dan één gulden per jaar. Wendelen had ook recht op een deel van de kleine tienden, de *minutae decimae*: d.w.z. de tienden van het hout, tienden van de lammeren en ganzen (het elfde lam, de elfde gans), de helft van de houttienden (hij had recht op een zesde deel ervan, en daarbij nog het zesde deel dat het St. - Dionysiuskapittel van Luik toekwam en het zesde deel van de abt van Vlierbeek mits hij voor die tienden aan ieder jaarlijks een som van 5 Leuvense gulden betaalde). Het voordeel dat de pastoor van die laatste tienden had was eerder gering, terwijl het opeisen ervan hem veel kopzorgen berokkende. Dit laatste verliep immers niet zonder problemen. De houding van de betrokken partijen is duidelijk. Wendelen stond op zijn rechten en kende ze bijzonder goed, de andere partijen wilden hun deel van de koek niet zomaar zonder slag of stoot afstaan. In de tijd voor Wendelen was de parochie immers gedurende langere periodes zonder residerende pastoor geweest. Daarvan profiteerden de andere tiendenheffers en de inwoners van Geetbets om delen van de tiendenkoek die voor de pastoor bestemd waren, binnen te halen. De mensen die al jaren iets onrechtmatig in hun bezit hebben, beschouwen dat meestal als het hunne en vergeten maar al te gemakkelijk dat ze het wederrechtelijk in hun bezit kregen.

In juni 1623 werd Wendelen ernstig ziek en een ogenblik vreesde hij zelfs dat zijn dood maar een kwestie van dagen meer was. Hij las tijdens zijn ziekte een werkje van zijn vriend Puteanus over de wonderen van O.-L.-Vrouw van Scherpenheuvel. Hij richtte zijn gebeden tot deze O.-L.-Vrouw en in een brief aan Puteanus getuigde hij achteraf dat hij (getuige zijn ambtgenoot uit Budingem !) haast ogenblikkelijk genezen werd.

Hij schreef hierover aan zijn geleerde vriend professor Puteanus van de universiteit van Leuven het volgende (vrij vertaald): *Toen ik te Geetbets om zo te zeggen op sterven lag, las*

ik het boek over O.- L.- Vrouw van Scherpenheuvel, door U, Puteanus, opgesteld. De pastoor van Budingen, mijn geboorteplaats, bij zijn bezoek op de pastorie van Geet-Bets, las op mijn aanvraag enige gebeden uit dit boek. Ik deed een gelofte aan O.- L.- Vrouw; en o wonder, de genezing bleef niet achter dank zij Maria's voorspraak bij de Almachtige.

Wendelen zal later een gedicht opstellen ter ere van een beeld van O.-L.-Vrouw van Scherpenheuvel dat te Belle - Fontaine vereerd werd. Dit beeld in het heiligdom van Franche-Comté was vervaardigd uit het hout van een oude eik van Scherpenheuvel. De eerste pastoor van Scherpenheuvel, Boeckaert, gaf het als geschenk aan Puteanus, die het op zijn beurt schonk aan Ph. Chifflet, prior van de kapel van Belle - Fontaine. Het gedicht dat cursief afgedrukt wordt luidt als volgt (de vertaling is tussendoor gewoon afgedrukt):

*Qui videt acclivi surgentem vertice collem
Bellumque Fontem prona per declivia,
Numen inesse loco censet pius, et favet index
Pietatis, aedes structa magno numini*

Hij die de berg ziet, zich verheffend met zijn schuinoplopende kruin, alsook Belle-Fontaine door de glooiende heuvels heen, meent in zijn vroomheid dat de godheid in dit oord verblijft, en de tempel, voor de grote godheid opgericht, is een gunstig teken voor de vroomheid. (Deze tempel was verlaten en werd als stalling gebruikt - een beetje te vergelijken met de St.-Pieterskapel te Hogen - tot Chifflet alles herstelde en er een heiligdom oprichtte waarin het besproken beeld van O.-L.-Vrouw van Scherpenheuvel geplaatst werd)

*Qui tamen obscoenis infamia limina videt
Squallere nuper (stabula sicut) sordibus;
Cur, dixit, cessas in justa piamina caelum ?
Cur sacrilegii vindicem differs Deus ?*

Wie zal de heiligschennis doen ophouden ? Chifflet als bewaarder van de bliksem, zal de bliksemschichten met zijn rechterhand zwaaien of weerhouden naar welbehagen. Deze gedachte wordt als volgt uitgedrukt:

*Audiit; et (tantum valuerunt vota precesque)
Dedit sequestrum fulminis CHIFFLETIUM:
Ut qua suspensa librabat spicula dextra,
Hoc destinaret, si luberet, arbitro.*

*Maluit iste aliud: nam fulmina mersit in undis,
Quas alta corde traxerant suspiria.*

Deze (Chifflet) verkoos iets anders, want hij doofde de bliksems met de tranenvloed die de verzuchtingen uit het diepste van zijn hart hadden doen opwellen.

*Et simul (Alcides ceu dicitur Elidis olim
Purgasse stabula de fluentis Alphei)
Quae loca polluerat minor ipso infamia vero,
De lacte tersit virginalis alvei:*

*Dulci lacte, Puer cum quo Dulcissimus olim
Irae et minarum suxit alta oblivia.
Lacte Maria tuo Templi et purgamina tollis;
Bellumque fontem Fonte bello consecras:
Lacte Maria tuo mea sic peccamina tolle;
Bellumque Fontem reddito et Templum tibi.*

En terzelfder tijd (zoals gezegd wordt dat eertijds Hercules, de stal van Elis schoonmaakte met het water van de Alpheusstroom) reinigde hij deze plek door een slechte faam, nog minder erg dan de werkelijkheid, bezoedeld met de melk van Maria's maagdelijke borst - met die zoete melk waarmee eens het allerzoetste Kind de volle vergetelheid van gramschap en bedreigingen gezogen heeft. Evenals gij door uw moedermelk, Maria, de onreinheden van de tempel wegneemt en Belle-Fontaine met een mooie fontein heiligt (de bron van uw genade) neem evenzo ook door uw moedermelk mijn zonden weg en neem Belle-Fontaine en zijn tempel weer in uw bezit.

Het eerste conflict met de bevolking inzake de inning van de tienden, ontstond in 1624. Uit veel van deze gevallen blijkt wel dat Wendelen de zaak eerst diplomatisch heeft willen oplossen maar dat de koppigheid en de hebzucht van zijn tegenstanders hem vaak tot hardere maatregelen dwongen. Het eerste geval betrof novale tienden op stukken grond waarop vroeger een gebouw gestaan had. Zolang dit stuk echter onbebouwd bleef, had de pastoor recht op een tiende van de opbrengst van de vruchten. Eigenaars van deze gronden waren Christiaan Verlaers en Peter Staels. Wendelen probeerde aanvankelijk het geschil in der minne te regelen, doch Verlaers weigerde botweg ook maar iets van de opbrengst af te staan. Wendelen was er de man niet naar om bij de pakken te blijven zitten. Op 23 juli 1624 nam hij een wagen en reed naar het bewuste stuk grond, om er eigenhandig zijn deel op te halen. Doch Verlaers, die blijkbaar ook niet van gisteren was, stond hem op te wachten, gewapend met een roer (geweer) en uitte allerlei godslasterlijke taal. Wendelen diende onverrichterzake terug te keren, voorlopig althans.

In zijn parochieregister noteerde hij het volgende: *Anno 1624. Den 23 julii alsoo den pastoor van Beets hadde verthient eyninghe vruchten, gewassen op een block (eertyts hofstadt) toebehoorende Christiaen Verlaers, ingesetene aldaer, ende hij met synen waeghen gereden was om die te halen, als wesende novalien ende hem alleen toekomende, soo is aengekomen uut die wachte, daer hy opt rivier was wakende, den voors. Christaen Verlaers met geladen roere ende heeft met grootte daer bij gevoechde blasphemien geseyt: dat daer gheen thiende en soude gehaelt worden oft vanden lande gevoert al soude hy eer dry daghen aen een galghe hanghen. Overmits welcke worden heeft den pastoor met synen waghen moeten ruymen ende het naestkomende jaer hem versien te hove van interdict verworven den 28 July 1625 .*

Desondanks was hij erin geslaagd de pastorie goed te renoveren, zoals blijkt uit de volgende vaststelling : *est domus pastoralis bene intertenta (visitatio ecclesiae 1624)*

Een jaar later had een nieuwe poging evenmin succes. Wendelen besloot dan maar de grote middelen aan te wenden. Hij zond in juni 1625 een afschrift van zijn nota's aan de kanselier van het Hof en als bewijs van de gegrondheid van zijn klacht voegde hij er twee bewijsstukken bij: het eerste was het reeds geciteerde pastoraal rescript van 1531, waarin niet alleen de grenzen van de parochie, maar ook de inkomsten van de pastoor bepaald werden; het

tweede was een *preparatoire productie* (een voorbereidend overleggen van een document in een rechtszaak) van 12.6.1625, waarin Hendrik Coenen, broer van pastoor Willem Coenen, een der voorgangers van Wendelen, getuigde dat hij, Hendrik, vanaf het jaar 1570 tot 1578 de tienden opgevorderd had van zijn broer, pastoor Willem Coenen. Zeven weken later, op 31 juli 1625, klopte deurwaarder Van Eekelaer uit Tienen aan bij Verlaers en Staels en gebood hun de bedreigingen aan het adres van de pastoor te staken en hun schulden te betalen. Er restte hun niets anders dan hun schuld te vereffenen. Wendelen hangt dit *exploit des Deurwerders* aan de kerkpoort op.

Ondertussen had Wendelen een machtiger tegenstander gekregen, de prelaat van de abdij van Vlierbeek , en dat was uiteraard geen klein bier. Zoals we elders zullen zien, bezat de abdij te Geetbets uitgestrekte landerijen, bossen en een grote pachthoeve in de Kwadestraat, het zogenaamde Monnikenhof. De pastoor evenwel bezat de houttienden op de bossen. In april 1624 wilde Wendelen de houttienden invorderen van de gekapte bossen in Wolfshage, Wolfshouw en Wirel. Het pastoraal rescript van 22.6.1537 (*Indiculus* folio 22 recto midden) kende hem dit recht toe. Om deze klus te klaren had hij twee parochianen meegenomen, Albert Geleys en Joannes Borgers. Doch ook hier ving hij bot. De twee helpers lieten het afweten door de intimidatie van de abt. Er restte Wendelen dan niets anders dan het goedje maar zelf op de wagen te laden. Wendelen weigerde de hulp van de soldaten van het vijandelijk leger dat te Geetbets vertoefde. De abt van Vlierbeek liet het hier niet bij. Hij richtte zich tot de hogere overheid om het hout terug te krijgen.

Op 23 september 1625 kwamen twee afgevaardigden van het Hof van Brabant naar Geetbets. Wendelen was op dat ogenblik naar een begrafenis in Kortenaken. Toen hij 's namiddags thuis kwam, vernam hij dat de afgevaardigden van Brussel nog steeds in het dorp aanwezig waren en zocht hen op. Hij vroeg hen naar hun opdracht en ze antwoordden hem dat ze op aanvraag van de prelaat van Vlierbeek gezonden waren om *reïntegratie* (opnieuw in bezit stellen van genotsrechten) te vragen. Wendelen vroeg hun een afschrift van hun opdracht, maar ze weigerden deze te overhandigen in de tegenwoordigheid van twee getuigen, die Wendelen meegebracht had. Op de vraag van commissaris De Witte of Wendelen wilde schrijven, antwoordde de pastoor dat hij zich niet zou verroeren voor hij kennis gekregen had van hun opdracht. Op zijn beurt vroeg advocaat Outelaer of Wendelen naar Tienen wou komen, waar hij een afschrift van de commissie zou krijgen. Wendelen antwoordde dat hij zich niet verplicht zag naar Tienen te gaan, zolang er gesproken werd van reïntegratie ter oorzaak van een *spoliatie* (het te kwader trouw onttrekken van goederen of aanspraken) die hem ten onrechte ten laste gelegd werd. (*Indiculus* folio 25 recto en verso).

De Latijnse tekst heft aan met de woorden : *Laus Deo Virginique matri . Tandem die 28 Septembris 1625...*. Vrij vertaald luidt het verslag als volgt: " Den 23 september 1625, was ik naar een begrafenis in het naburig dorp Kortenaken en na het eetmaal keerde ik in mijn pastorij terug; ik vernam dat commissarissen uit Brussel er geweest waren en mij in mijn afwezigheid hadden gedagvaard. Ik haastte mij hen te gaan vinden en vroeg hun wat zij wilden. Zij antwoordden mij dat zij gekomen waren voor een zaak van terugvordering op verzoek van de prelaat van Vlierbeek tegen de pastoor van Geetbets, en dat zij reeds geweest waren op de plaatsen Wolfshaeghe, Wolfshouwe en Wirel. Ik vroeg hun een kopie van hun mandaat en van de grieven die zij tegen de pastoor in te brengen hadden, om daarna te doen, te zeggen en te besluiten wat geraten was (*facturus dicturus et deducturus quae forent consilii*). Zij weigerden beide verzoeken in tegenwoordigheid van de getuigen die ik

aangebracht had... *Commissaris De Witte vroeg mij of ik er in toestemde gedagvaard te worden, ik zei dat ik weigerde te verschijnen en aan elke procedure deel te nemen, zo lang het rechterlijk bevel niet voorgelegd werd. Advokaat Outelaer, die de commissaris vergezelde, verzocht mij naar Tienen te komen, waar ik een kopie van dat stuk zou bekomen. Ik antwoordde hem dat ik in plaats van als dief gedaagd te worden, zelf een proces tot bekomen van mijn goed had moeten inspannen. Ik zei hem dat ik overigens niet naar Tienen te gaan had. Daarop verlieten wij mekaar (Indiculus folio 25 recto en verso)*

Wendelen weigerde dus het hout af te staan en verdedigde zijn zaak met hart en ziel. Hij legde hierbij zoveel overgave aan de dag dat hij ziek werd en 12 dagen het bed diende te houden: *Alsoo den 25 September (twee daeghen naer het intenteren van deser saecke) den pastoor is kranck geworden, heeft men hooren die populasse haer verblijden dat den pastoor sieck was - Postea incidi in morbum quo decubui per totos 12 dies, gaudentibus in sinu rusticis subditis meis et jactantibus. (Indiculus folio 25 verso)* Zodra Wendelen terug op de been was, koos hij een pleitbezorger, een procurator, in de persoon van Jan Goossens en vroeg hem een afschrift van hetgeen tot dan toe behandeld was in het rechtsgeding. Goossens stuurde hem onmiddellijk de documenten op: het beklag van de prelaat en een kopie van *appointment* (voorlopige rechterlijke beslissing) en een van *commissie* (*Indiculus*, folio 33 recto en verso) Bijgevoegd waren nog andere stukken, o.a. het *intendit* (eis of conclusie in een proces), waarin de abt de plaats bepaalt waar de spoliatie gebeurde, en de *designatie* (aanwijzing), waarin de abt de pastoor en zijn twee helpers beschuldigt van de spoliatie in de hierboven genoemde bossen.

Wendelen was allerminst uit zijn lood geslagen. Als doctor in de rechten kende hij immers de procedure door en door. Op 24 oktober 1625 zond hij een smeekschrift (*libellus supplex*) aan de koning in de Raad van Brabant, beweerend dat hij het recht had de tienden te innen, ook de houttienden. Hij verklaart dat hij van dit recht gebruik gemaakt heeft om in april 1624 de houttienden te innen in Wolfshage, Wolfshouw en Wirel, in bossen die toebehoren aan de prelaat van Vlierbeek. Diezelfde prelaat beweert nu dat Wendelen een spoliatie heeft begaan. Wendelen zegt dat hij de nodige geldelijke middelen niet heeft om zich voor de rechtbank te verdedigen noch om zijn commissaris te betalen. De pastorij brengt jaarlijks nauwelijks 200 gulden op, een persoonlijk fortuin heeft hij niet meer, omdat hij dat reeds gebruikt heeft om de pastorij van Geetbets te herstellen. Hij vraagt dat de secretarissen van Tienen en Zoutleeuw zouden gedelegeerd worden om de getuigen te horen. Zijn vraag wordt verworpen. Op 27 november 1625 wordt een *sententia interlocutoria* (tussentijds vonnis) gegeven: Wendelen wordt veroordeeld tot het betalen van de kosten begroot op 27 gulden en 11 stuivers, hetgeen bijna 15% van de jaaropbrengsten van de pastorij is !

Op 4 januari 1626 stuurt Wendelen een aanklacht (*intendit*) en een verdediging (*motivum juris*) (*Indiculus* folio 36 recto) naar de bevoegde overheid op. Zijn aanklacht kan als volgt worden samengevat. De gedaagde (Wendelen) bewijst dat hij de prelaat van Vlierbeek geenszins in zijn recht gekrenkt heeft. Van oudsher hebben de pastoors van Geetbets hun deel in al de tienden van de parochie geheven. Zij hebben altijd van dit voordeel genoten. Wat de houttienden betreft, verwijst Wendelen naar een arrest van het Hof dd. 13.1.1441, waarbij de pachter van het Monnikenhof van Vlierbeek te Geetbets, verplicht wordt tot het betalen van de houttienden aan de pastoor van de parochie (*Indiculus* folio 37 verso) . Daaruit besluit Wendelen dat de bewering van de prelaat ongegrond is (*Indiculus* folio 37 recto en verso).

Zijn verdediging is zeer uitgebreid en bevat talrijke punten en feiten die de zaak toelichten. Wendelen bewijst dat hij recht heeft op het zesde deel van de algemene tienden, geheven op de goederen van zowel leken als geestelijken, dat hij vrij kan beschikken over de helft van de houttienden, mits hij jaarlijks een som van 5 Leuvense gulden betaalt aan de prelaat van Vlierbeek en aan het St. - Dionysiuskapittel van Luik. Hij voegt er zelfs aan toe dat hij in zijn voordeel die tienden mag heffen die de andere tiendenheffers verzuimen op te eisen. Wat zijn voorgangers gedaan hebben, zal hij ook doen. Wendelen tracht de ongegronde beweringen van de prelaat aan te tonen aan de hand van het geschreven recht en het gezag van rechtsgeleerden als Wamesius, Passerilus, Paponius, Menochius, Daniel Venatorius, Marcus Atonius Genuensis, Joh. Bonifacius en anderen. Hij betoogt klaar en duidelijk :

- *dat den literalen thoon des gedaechde behoort vol geloof gegheven te worden,*
- *dat den gedaechde gheen spolium en heeft gecommitteert, maar alleen gecontinueert syne possessie,*
- *alwaert oock soo datter spolium waer gecommitteert (des neen) dat nochtans in desen niet en valt eynighe Reintegratie deur oorsaecken.*

In dit derde punt geeft Wendelen zes beschouwingen en het zesde en laatste komt hierop neer: de reïntegratie moet ophouden en om een schandaal te vermijden kan de rechter de partijen tot een overeenkomst dwingen. Het schandaal is zo groot, dat in Geetbets gevaar dreigt voor de zielen van de parochianen. Wendelen probeert dit aan te tonen door acht beschouwingen die hij in zijn *Indiculus* noteert (folio 45 verso en folio 46 recto):

1. *Primo: Het is eenen voet gegeven aende gemeyntenaeren om noch anderwerff met geladen roeren ende andere excessen hier boven verhaelt, den pastoor op te loopen*
2. *Secundo. Men heeft gesien die grootte blyschap, onder die quaetwillighe ende Libertinisten vande thienden in den aenvangh van desen processe*
3. *Tertio. Het is een daeghelyx liedeken tot Beets ende by naebueren: Den Paep is aen synen meester geraeckt*
4. *Quarto. Alsoo den 25 Septembris (twee daghen naer het intenteren van deser saecke) den Pastoor is kranck geworden, heeft men hooren die populasse haer verblyden dat den Pastoor sieck was.*
5. *Quinto. Men hoort hier ende daer, onder thoyken royen, dese oft diergelycke worden: Den Paep steelt ons het onse, het ghene hy haelt (die thiende denoterende) is onrechtveerdich ende hy isser eenen dief om, hy onterft ons ende onse kinderen.*
6. *Sexto. Doen den Pastoor, den 28 julii 1625, hier heeft verworven het voorgeroert interdict, heeft men gehoort sommighe moetwillighe sprekende aldus: Kan het Hoff ons het onse stelen ende den Pastoor gheven ?*
7. *Addatur. Datter is eenen generaelen afkeer ende walginghe vande gemeynte (immers een groot deel dier) teghens honnen pastoor, gecauseert ter oorsaecken van desen, ende, in cas van succombantie, sal wesen een eewighe verdoemenisse van sommighe.*
8. *Finalyck, Eenighe vreemde, wtlantsche Jonckers, Luyckenaeren, derven wel segghen: Thout datter gehaelt is op mynen bosch gemisse ick als gestolen synde, soo wel nu als over thien jaeren, Ick en wete van gheen thiende.*

De zaak werd op alle mogelijke fronten uitgevochten. Beide partijen bleven op hun standpunt, Wendelen met het gelijk aan zijn zij en de abt met de wet van de sterkste in het achterhoofd. Een oplossing kwam er niet, ook niet voor het gerecht. Wendelen kon zich hier immers beroepen op een grondige kennis van de wetten. Hij haalde bovendien getuigenissen aan (oa.

een pastoraal rescript van 1531, waarin niet alleen de grenzen van de parochie Geetbets aangeduid werden, maar ook de inkomsten van de pastoor bepaald werden. Een ander bewijsstuk was een *preparatoire productie* van 12.6.1625, waarin Hendrik Coenen, broer van pastoor Willem Coenen - een van Wendelens voorgangers - getuigde dat hij, Hendrik, vanaf het jaar 1570 tot 1578 de tienden opgevorderd had van zijn broer de pastoor. Tevens voerde hij het gezag van bekende rechtsgeleerden aan. Wij kunnen ons goed inbeelden hoe dat "pastoorke " de raadsheren met zijn betoog verbaasde en helemaal niet die onderdanige houding toonde die van een gewone sterveling tegenover het " verheven " hof verwacht kon worden.

De prelaat stelt voor de tarieven van het casueel te verhogen, maar Wendelen verzet zich hier krachtdadig tegen. Ja, zegt hij, het casueel van de pastoor is nog slechts een derde van vroeger en de levensduurte heeft toegenomen, maar de kloosters zijn er gedeeltelijk de oorzaak van. In plaats van een zeker aantal pachters op hun gronden te laten leven, geven zij het bedrijf aan iemand die misbruik maakt van de toestand, terwijl de anderen arm blijven en geen grond hebben. Welke inkomsten, zo vraagt Wendelen zich af, kan men bij deze sukkelaars gaan halen die zelf in nood zijn ? Wendelen wil hun hoegenaamd niets vragen. Dat alles vergroot het geestelijk schandaal, vervolgt Wendelen, en hij bezweert de prelaat zich te herinneren dat het kerkelijk recht beide partijen in deze zaak een gedragslijn voorschrijft: mekaar het koste wat het wil te verstaan.

Op 30.4.1626 worden de te betalen kosten bekend gemaakt: 27 gulden en 11 stuivers. Twaalf dagen nadien, op 12 mei, zal Erycius Puteanus deze som betalen. Wendelen zal nu een *libellus compensationis* (een verzoekschrift tot vereffening, tot compensatie) opstellen . Hierop durft blijkbaar niemand antwoorden. Wendelen stelt een nieuw *libellus supplex* (smeekschrift) op, omwille van de kosten van het rechtsgeding die hij had moeten betalen. Op 30.5.1626 wordt het *judicium interlocutorium* uitgesproken: 't Hoff ordonneert den voors. parthyen ten wederzyden te nemen *pertinente conclusie*, voor commissarissen van voors. Rade ". De coadjutor van de prelaat van Vlierbeek is ontgoocheld, hij had verwacht meer te bekomen, minstens een voorlopige uitspraak van reïntegratie. Wendelen wacht niet af. Hij stelt zijn *pertinente conclusie* op (*Indiculus* folio 38 recto e.v.) en komt voor de dag met nieuwe argumenten. Als bewijs dat de helft van de bostienden hem van rechtswege toekomen, brengt hij een arrest van het Hof dd. 8.1.1441 bij, waarin de pachter van het Monnikenhof, Jan Tollen, verplicht wordt de tienden te betalen aan het klooster van Rotem. Indien de abt verplicht is de tienden aan de abdis van Rotem te betalen, dan is hij des te meer verplicht de tienden te betalen waarop de parochiepriester recht heeft. Wendelen brengt ook andere getuigenissen aan en rekeningen waarin sprake is van de houttienden. Zowel Wendelen als zijn voorgangers, zo besluit hij, hebben steeds aanspraak gemaakt op de tienden in de parochie Geetbets, zowel de houttienden als de tienden van velden en weiden.

Op 4.9.1626 vindt een comparitie (verschijning in rechte) plaats bij de suppliant (verzoeker) tegen de gedaagde of beschuldigde Wendelen (*Indiculus* folio 35 recto) . Er is sprake van stukken die de twee *procuratores* Flameng (van de prelaat van Vlierbeek) en Goossens (van Wendelen) aan mekaar moeten overmaken. Daarna volgt een conclusie van de prelaat, waarvan Wendelen een afschrift bewaard heeft (*Indiculus* folio 35 verso) . Wat het geschil met Vlierbeek betreft, blijft de situatie zo ongewijzigd tot 11.1.1628.

De twist met Verlaers en Staels liep uiteindelijk toch gunstig af voor pastoor Wendelen. De zaak Verlaers kreeg wel een staartje. Ook na 1625 diende de pastoor vaak een deurwaarder in te schakelen om zijn rechtmatig bezit op te eisen. In 1627 werd de zaak voor de rechtbank beslist en pastoor Wendelen liet dit voor hem gunstige vonnis, *mandaet op thienden*, op 7.8.1627 op de kerkdeur ophangen. Doch zoals enigszins kon verwacht worden, had het papier een averechtse uitwerking op de dorpelingen en werkte als een rode lap op een stier.

Op 15 augustus 1627 (een kerkelijke feestdag nota bene) waren een aantal heethoofden verzameld in een herberg van het dorp. Een van de aanwezigen, Renier Nijs, was duidelijk over zijn toeren (misschien ook door het bier) en ging geweldig tekeer tegen de pastoor. Zijn broer Ghijsen wilde hem bedaren. Het bekwam hem slecht, want Renier slingerde hem een bierpot naar het hoofd, die evenwel de vrouw van zijn broer raakte. We weten dit alles, omdat Wendelen het opgetekend heeft: *Den 15 Augusti Onser Liever Vrouwen dach, naer noen, wesende Reynier Nijs ende synen broeder Gysen Nijs, met syn huysvrouwe ende meer andere in de herberghe ende redenen hebbende onder henliedens, hoe dat over acht daghen den pastoor hadde laeten publiceren deur den deurwerdere van den hove Schuytkens, seker mandaet op thienden bij hem verworven, ende die cotype van dien laeten affigeren op die kerckdeure ende dat hy syne novalien van den hove ende bloocken hadde alreede verthient, soo heeft Reynier Nys aldaer beghinnen te fulmineren ende te blasphemeren seggende dat den pastoor niet en sal om syn lyf soo stout syn, dat hy die thiende soude halen op syn block, waerop Gysen Nys hem antworde bij dusdanighe worden: Ey broeder, siet wat ghy doet op dat ghy inde pene niet en valt. Waer op replicerende den voors. Reynier als dat hy noch hondert pattacons hadde om te verdinghen, wert beantwoordt by den voors. Gysen broeder: bewaertse wel, want sy sullen u misschien wel van doen syn - met welcke worden heeft Reynier opgeheven een bierpot, meynende synen broeder daer mede thoofd in te slaen, maer heeft geraeckt die huysvrouwe sijns broeders ende haer deyrlycken die wanghe gemorsselt met groot gerucht vant heel geselschap." (Indiculus, folio 52 recto en verso)*

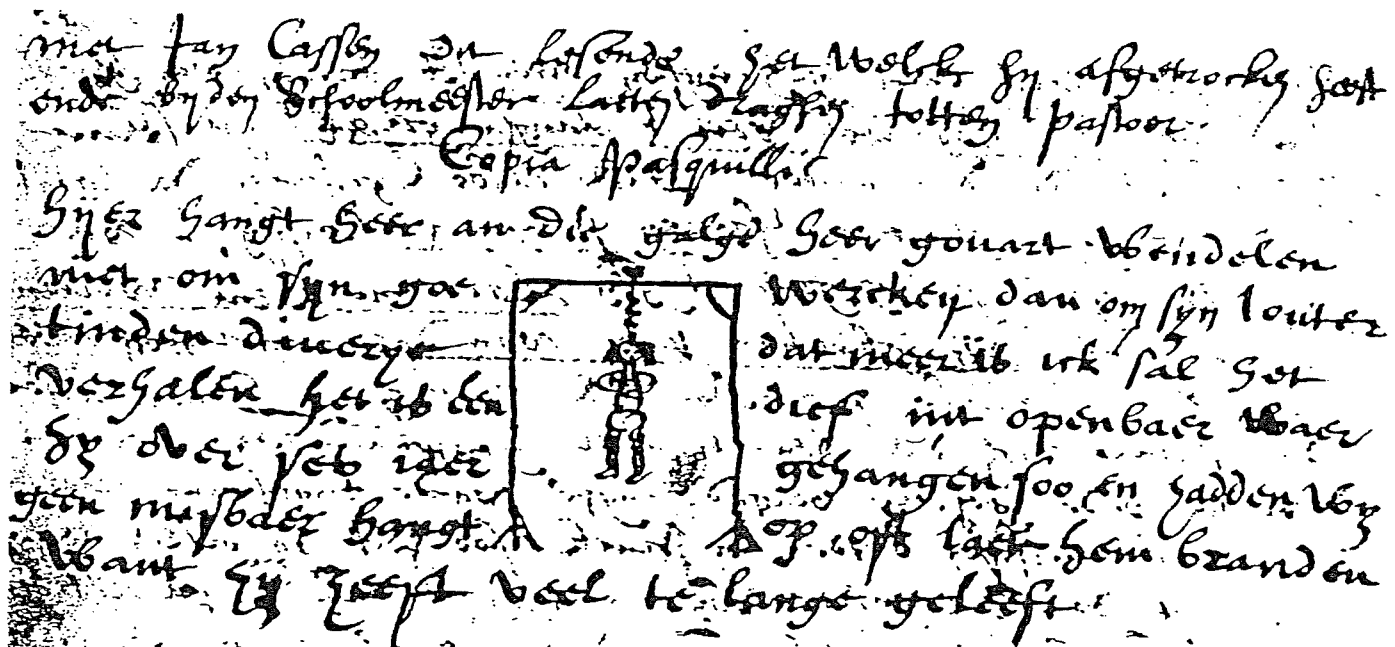
Een dag later was het kerkhof het toneel van een volgend incident. De burgemeester Willem Bougaerts en een groot aantal inwoners hadden er post gevat om met de pastoor tot een vergelijk te komen over de tienden. Er was blijkbaar van beide zijden goede wil genoeg aanwezig om tot een definitieve oplossing te komen. Maar voor het zover was, werd de vergadering verstoord door enkele heethoofden waaronder wederom Christaen Verlaers, Renier Nijs, Peter Staels en Mathijs van Ham. Renier Nijs had zich moed ingedronken om de pastoor met de dood te kunnen bedreigen. Verlaers wilde hem weggagen en van Ham vond het spijtig dat hij niet opgehangen was op het ogenblik dat hij in de parochie angekommen was.

" *Den 16 Augusti 1627 smorgens, tusschen thien ende elf uren hebbende den pastoor gecelebreert ende komende uut der kercken heeft aldaer gevonden op den kerckhoff een groot deel vanden gemeyntenaers, onder die welcke is gecomen by den pastoor Willem Bougaerts, schepene ende tegenwoordich Borgemeester seggende aldus: Ziet heer Pastoor, hier is by den anderen die gemeynte, die welcke seer syn geturbeert in dit verthienden. Laet ons daer af by den anderen spreken ende malcanderen verstaen; waerop den pastoor heeft geantwoordt: Wel aen, ick ben blyde dat ick hier het meeste deel vanden eygenaeren by den anderen sie, ende daer sidt den meyer op den kerckmuur. Sa, laet ons malcanderen hooren spreken, ick hebbe dickwils geseyt dat wy byden anderen wel sullen accorderen. Ende met desen is aengekomen Reynier Nys ende heeft beghinnen te fulmineren met grammen moede ende brandende ooghen (hy schene alreede half sat te wesen) sprekende dese oft dusdanighe worden: Heer Pastoor,*

ghy onterft ons ende onse kinderen, het en sal daerby niet blyven. Heer, daer sullen noch dootslaeghen geschieden. Heer, en een jaer ligt ghy daer. Waerop toeschietende Peeter Staels seyde: Jae by Goodts sacrament, al souden wy eer een ure aen den galghe hanghen. Christiaen Verlaers seyde: Het en sal daer by niet blyven. Laet ons den Paep quyt maken! Laet ons te samen spannen. Laet hem wech jaeghen! Mathys van Ham seyde: Heer, ghy waert beter gehanghen over ses jaeren, doen ghy hier quaemt. Ghy hebt veel te langhe geleeft. Hetselve seyden oock die dry ander. Ende alsoo Christiaen Verlaers seyde: sa sa, laet ons tsamen spannen. Soo syn sy vier naer die herberghe gegaen seggende; Laet ons geus werden, soe en hebben wy gheen Paep van doen, met noch meer andere schandaleuse propoosten ende redenen.

(Indiculus , folio 52 verso en folio 53 recto)

Wendelen nam enkele van de omstaanders tot getuigen van deze bedreigingen en keerde terug naar de pastorij, terwijl verscheidene opruiers hun gemoed gingen luchten in de herberg van Laurens den Weert.

Indiculus, folio 53 verso Wendelen voorstellend, bengelend aan een galg

De volgende morgen was het gerechtelijk arrest op de kerkdeur vervangen door een spotprent (*pasquillus*), die de pastoor voorstelde, bengelend aan de galg. Wendelen heeft de tekening en de begeleidende tekst in zijn *Indiculus* overgenomen: Hyer hangt heer an die galge, heer Govart Wendelen, niet om syn goe wercken dan om syn louter tinden diverse: dat meer is, ick sal het verhalen, het is een dief int openbaer. Waer hy over ses jaer gehangen, soo en hadden wy geen misbaer. Hangt op oft laet hem branden, want hy heeft veel te lange geleeft. Sou dat waer syn? Bay jaet. Hij onsticht die heele gemeente van Beets met syn filterye. Oock ist een toovenaar soo alle man wel weet. Heeft hy dan noch yet meer gedaan? Jae hy, men hoort er soo veel af, dat allen het lant daer af vol is. Wat doet hy noch al? Een half jaer uut die gemeente gaen, mans ende vrouwen laeten sterven sonder gebicht oft bericht te worden ende dat noch meer is, al had hy niet meer gedaen dan den paep van Grasen hondert pattecons gestoolen. Men salder noch veel af hooren! (*Indiculus*, folio 53 verso). Het papier werd ontdekt

door een vrouw die 's morgens naar de kerk ging. Ze verwittigde haar man , die het verwijderde en het aan Jan van Haekendover (de onderwijzer en schoonbroer van Wendelen) gaf. De pastoor maakte het op zijn beurt over aan de meier: *met desen pasquille is gegaen den pastoor ten huysen vanden meyer* , en er werd klacht ingediend tegen de vermoedelijke daders. Het vervolg is niet gekend, vermits de volgende twee bladen in de *Indiculus* ontbreken.

Van de opstandige Betsenaren keren we terug naar de abt van Vlierbeek. Deze was ongetwijfeld op de hoogte van de feiten die zich in 1626 en 1627 hadden afgespeeld. Wendelen had trouwens gewaarschuwd voor ongeregelde heden en had meermaals aangedrongen op de noodzaak om deze moeilijkheden te vermijden. Vermoedelijk heeft de prelaat ingezien dat de toestand zo niet verder kon, want op 11.1.1628 stond het Hof van Brussel aan Wendelen toe zijn getuigen naar voren te brengen te Tienen of te Zoutleeuw. De vraag van Wendelen om zijn getuigen te horen, werd eindelijk na meer dan twee jaar ingewilligd. Wendelen stelt dadelijk een *intendit* op in 6 artikelen waarin hij klaar en duidelijk aantoonde dat hij geen spoliatie begaan heeft door het heffen van de tienden op de bossen van de prelaat (*Indiculus*, folio 46 verso onderaan, folio 47 recto en verso). Om zijn beweringen te staven wijst hij vier getuigen aan: Jan Borghers, Albrecht Geleys, Godfried Ramaeckers en Jan Verlaers. De eerste twee waren dezelfde die hij destijds meegenomen had om de tienden te innen, maar die toegegeven hadden aan de intimidatie. De getuigen worden door de schout en de schepenen van Zoutleeuw gehoord op 3.2.1628.

Tandem laus Deo ! Eindelijk, God zij dank ! luidt het opschrift van een nota en van een kwijtschrift door Wendelen opgesteld (*Indiculus* folio 47 verso). De nota licht ons in over het feit dat de prelaat en zijn coadjutor in de loop van de maand januari 1628 hun bossen verkochten aan Pieter Van den Dyck van Binckom en hem de opdracht gaven vanaf de maand mei met Wendelen een overeenkomst te sluiten betreffende het betalen van de helft van de houttienden. Dit gebeurde ook effectief in de loop van de maand augustus 1628. Het kwijtschrift dat Wendelen aan Pieter Van den Dyck aflevert, vermeldt een som van 24 gulden, de opbrengst van de houttienden voor de pastoor.

Op het einde van dat jaar, op 7 november 1628 om precies te zijn, wordt Wendelen vanuit een andere hoek onder vuur genomen. Hij wordt gedaagd om te Diest ten huize van Petrus Van Ham te verschijnen *om getuyghen te sien produceren voor Mynheeren Commissarissen daertoe gedeputeert*. Wendelen vertrekt de volgende morgen na het celebreren van de H. Mis naar Diest en vraagt er een afschrift van de *articuli intentionales*. In dit *intendit* beweert Pieter Van Ham dat zekere van zijn goederen *over memorie van menschen* (sedert mensenheugenis) altijd vrij gebleven waren van het betalen van tienden. Volgens Van Ham heeft geen enkele van de vroegere pastoors daar ooit tienden op geïnd. De tegenwoordige pastoor Wendelen heeft samen met Hendr. Loosen deze tienden opgeëist. Daaruit besluit Van Ham gekrenkt te zijn in zijn rechten (*Indiculus*, eerste niet genummerde folio recto en verso na folio 53 en na de twee weggesneden folio's, achteraf rechts boven genummerd 61).

Wendelen antwoordt hierop met een eigen *intendit* dat 13 artikels telt (*Indiculus*, achteraf rechts boven genummerde folio 62 recto en verso en 63 recto). Wendelen toont andermaal aan dat hij geen *spolium* heeft begaan, sedert meer dan honderd jaar hebben de pastoors van Geetbets immers recht op al de tienden van de parochie. De tiendenheffers zijn: " *Het Goidshuys van Rottem, het capittel van Ste Peeters tot Loven, die twee prelaten van Vlierbeek ende Ste-Geertruyden, benefeffens den pastoor* . Deze tiendenheffers bepalen ieder jaar onder mekaar waar ieder van

hen de tienden zal opeisen; 32 jaar eerder heeft Jan Staels, tiendenaer van het godshuis van Rotem, de goederen vertiend die nu aan Van Ham toebehoren. Destijds hoorden ze toe aan Math. Meewis, later werden ze eigendom van Jan Van Ham, vader van de aanklager. Het goed in kwestie betrof een hofstede met uitspanning, huizen, schuren, stallen en brouwerij. Het was mogelijk dat de tiendenaren in het verleden, bij het binnenhalen van de tienden, in die uitspanning wat verteer gemaakt hadden en voor hun gedrag misschien in sommige huizen de tienden kwijtgescholden hadden. Sommigen menen dat goederen waarop men een huis bouwt, vrij worden van tienden. In het heffen van tienden op de goederen van de aanklager, zowel als op de goederen van de andere parochianen, is de beklaagde zijn recht niet te buiten gegaan, aldus nog Wendelen. Het dertiende en laatste artikel luidt als volgt: *Dat den gedaechde is gefondeert, soo by diversche syne documenten, als vonnissen van desen hove, namentlyck vanden jaere 1441 ende 1537, te lichten ende te beuren syne thienden op die erven gelyck hy die geniet op erven van naburen, boven ende beneden*. Dan volgt het slot: *Quare contendeert die voors. gedaechde tot niet ontfanckbaerheyt des suppliant, tot absolutie vande instantie met gewin van costen oft andersins etc. Implorenende. Super his articulis deposuerunt Johannes Vander Eycken, Johannes Verlaers et Godefridus Raymakers, ille quidem die 7 novembris sub vesperam, isti vero die 8 mane.* (*Indiculus*, later genummerde folio 63 recto).

Op 8.10.1630 wordt er bij Wendelen nogmaals op aangedrongen dat hij zou antwoorden - hij is immers verplicht binnen de 15 dagen te antwoorden - anders wordt de zaak gesloten en blijven de goederen van Van Ham vrij van tienden. In de *Indiculus* volgen dan 10 bladzijden waarin Wendelen zijn handelwijze rechtvaardigt, beginnend met het volgende opschrift: *Die pastoor van Beets heer Godefridus Wendelinus gedaechde in materie van Reintegratie teghens peeter van hamme Impetrant* (*Indiculus* later genummerde folio 63 verso tot later genummerde folio 68 verso). Wendelen betoogt dat hij geen *spolium* begaan heeft. Allerhande documenten bewijzen dat deze goederen niet vrij van tienden waren: uitspraken van het Hof, citaten uit werken van rechtsgeleerden, overeenkomsten tussen inwoners en tiendenheffers, rescriptie van de pastorijs etc. Toen in 1507 het dorp platgebrand was door Gelderse en Franse troepen, werden de gronden waarop een huis gebouwd werd, vrij van tienden om de mensen ertoe aan te zetten huizen te bouwen in Geetbets en zodoende het inwonersaantal terug op peil te brengen. Deze gunstmaatregel was echter beperkt in de tijd. In het tiendenregister van 1563 bijvoorbeeld staat vermeld dat de hofstede de Schere verplicht was tienden te betalen aan de abdis van Rotem. Lange tijd zijn de tienden inderdaad niet geheven, tot 1595, omdat het dorp geteisterd werd door de pest enerzijds en grote armoede anderzijds. Vanaf 1595 heeft de abdis van Rotem opnieuw de tienden opgeëist en dit tot heden. De aanklager en zijn familie hebben alle mogelijke en onmogelijke middelen aangewend om te ontkomen aan het betalen van de tienden en zij zijn daar gedeeltelijk in geslaagd. Niettegenstaande dat alles, is de tienden heffing *civiliter en naturaliter* blijven voortbestaan. Dus kan er geen sprake zijn van reïntegratie noch van vrijstelling van tienden.

Intussen, op 20 augustus 1629 heeft de pest zijn intrede gedaan in Geetbets. De eerste slachtoffers waren de echtgenote en de dochter van Boudewijn van Aelst. Kapelaan Bartholomeus Grootloon was het derde slachtoffer. Hij stierf onder de ogen van pastoor Wendelen, die zijn doodstrijd van nabij gevolgd heeft. Pastoor Wendelen vertelde hierover vrij vertaald het volgende: *De doodstrijd begon op een nacht tegen het einde van de maand augustus. De eerste verschijnselen waren een aanval van koude rillingen en een algemeen ziektegevoel. Ondanks zijn toestand, drong hij de volgende morgen er toch nog op aan om de*

mis te lezen. Dit had zijn krachten uiteraard nog meer uitgeput. Na de mis liet hij een ader openen en legde zich dodelijk ziek te bed. Het gestolde bloed werd bijna onmiddellijk zwart. de volgende morgen, op 3 september, was zijn toestand nog verergerd. Het liet zich aanzien dat hij de volgende dag niet meer zou halen. De kapelaan beseftte dit ook terdege en rond 9 uur 's avonds maakte hij zijn testament en ontving de laatste sacramenten. Zijn keelopening was op dat ogenblik reeds helemaal dicht. Hij was dan ook niet in de mogelijkheid om de H. Communie te ontvangen. Terwijl de gebeden der stervende gelezen werden, braakte hij wat vuil bloed en stierf tussen 10 en 11 uur. Onmiddellijk na zijn dood openbaarde de pest zich over gans zijn lichaam. Zwarte vlekken op zijn rechterdij en in de oksels, op de grote teen van de linkervoet en talrijke zwarte puisten waren het duidelijk bewijs van de gevreesde ziekte. Het lichaam van de kapelaan werd op 5 september op het kerkhof naast het koor begraven. Na twee dagen was het lijk al in zover gevorderde staat van ontbinding dat de gemeentelijke overheid weigerde het stoffelijk overschot in de kerk te begraven, wegens de reukoverlast.

En dan had de toestand nog erger kunnen zijn. Iedereen is het erover eens dat onze pastoor, Godfried Wendelen, een belangrijke rol gespeeld heeft in de bestrijding van de vreselijke ziekte. Alhoewel hijzelf door de pest aangetast werd, zette hij zich onverminderd in om al zijn kennis van de geneeskunde aan te wenden en om zijn parochianen met raad en daad bij te staan. Gelukkig herstelde hij. Hij noteerde zijn bevindingen, zodat zijn opvolgers er later gebruik van konden maken:

Quoniam inter pastorales functiones primaria est administratio sacramentorum tempore pestis, visum est in medium consulere meos successoribus quantum ejus, partim experimentis propriis, partim alienis, compertum habeo, post Deum et preces, ad quas primum confugiendum censeo.

Pestilentiae nomen a pereundo derivatum, idemque vocis sono quam rei magnitudine terribilius, morbum denotat intemperati et vehementissimi caloris in corpore aestuantis. Hunc autem invehit plaerumque aeris prava et sulphure(a) constitutio, quem exhalationum pessimarum copia infecit, quod adeo verum est, ut qui alias peste laborarunt, dudum coalitas cicatrices tempore pestilentiae sentiant recrudescentes ac pungentes maxime quanto propius accedunt loca infecta.

Hic ergo aer sic constitutus magis etiam inficitur, si quis peste laborans praesens sit, quo fit ut etiam solo accubatu inficiat lanas et lintea et lectos et id genus alia, in quae si quis deinde se reclinans adhaerentem illis aerem hauriat, illico virus contrahat noxium, tanto exitius quanto minus provisum, pereatque ante contagionis vel suspicionem, et hoc initio malum repente serpat latius.

Quod ubi contigit, exorta subito consternatione publica, morbus populariter saevire incipit et sternere domos totas tamquam incendio cuncta vastante, dum non itur obviam quod tamen facillimum est, tamque adeo facile ut, qui experimento proprio naturam mali cognoverunt, affirmant neminem unquam periisse peste nisi destitutum remedio.

Et quidem cum pestis omnis vel invadat spiritus vitales vel sanguinem, vel partes corporis carnosas, in omnes hos casus cor, spirituum omnium principium, sicut a se in totum corpus calorem diffundit, ita et aestum illum accidentarium atque adventicium propellit ad exteriora, et potissimum ad corporis velut spiramenta nempe axillas et inguina, quod ubi factum est, et anthrax seu bubo seu carbunculus intumuit, iam aeger extra periculum est, si vel tantillum adhibeatur medicamenti, et se calide in cubiculo vel leculo (sic) contineat, ut sudare etiam possit.

In Hispaniis enim multi carbones extraxerunt sola applicatione scabiosae, in lapideo mortario contusae, et superpositae; illa enim trium horarum spacio, maxime si recens sit, carbunculum admota perrumpit; alii radicem seu bulbum iridis seu lilii adhibent, quae applicata cutem peredat; alii admovent causticum; alii aliis corrosivis utuntur; sed Gomez (Fernando Gomez de Ciudad-Real was een Spaans geneesheer van de 15° eeuw, auteur van meerdere werken over geneeskunde) vir expertissimus, si venenum vehemens esset, primo solebat scindere atque ita aperire anthracem, quod semper bene successit, et multos ego in Belgio scio vel acicula vel alia re leviter aperta cute salutem attulisse periclitaturis nisi exhalasset virus.

Aperto anthrace, applicatur emplastrum attractivum, quale est ex radice consolidae majoris (vulgo waelwortel , men heet dit ook smeewortel of wondenkruid) quae in hoc pago est copiosissima pariter et efficacissima, unde Gallus quidam doctor asserit hanc herbam contusam et impositam, solam mirabiliter imo miraculose carbonem sanare, quod omnino verum est, nec mirum cum multi apertum carbonem sanaverint etiam oleo raparum et folio brassicae vel plantaginis imposito, vel contuso cum vitellis ovorum vel larido.

Et quidem si se attollat bubo, tam facilis est curatio; sin autem vel non attollat se aut introrsum vergat, aut morbus invaserit vel sanguinem vel spiritus vitales, nihil praesentius, quam in proximis carnosus partibus subula defigere consiliginem (vulgo viercruyt vel vaencruyt , andere synoniemen zijn wrangkruid of nieskruid) quae statim omne venenum ad se velut spongia quaedam attrahet atque exsuget et periculo liberabit laborantem, dum tamen hoc statim ab ingruente morbo fiat, magis etiam si ante morbum fiat, quod hoc anno 1629 in vicinis pagis apparuit luculenter. Et narravit mihi senex Johannes Vander Eycken se, cum inciperet male habere, cultro fecisse sibi vulnus in sura, et imposuisse consiliginem ac per vulnus illud eliquasse se defluentem humorem atque ita evasisse periculum. Alius affirmavit, cum iam anthrax se prodidisset in inguine et ille consiliginem defixisset in sura, venenum omne se in suram derivasse, quod est notandum, ut et illud etiam duobus in locis aut pluribus aliquando consiligo figenda sit.

Dieta praesens et praeservativum et sobrietas certissimum pharmacum, nam qui potu putant fallere pestem, peste falluntur, dum oleum camino addunt. Ira est exitialis, ut et venus, venae sectio, olfactoria, theriaca, et id genus nugae et mors. " (Indiculus achteraf genummerde blz. 87 recto en verso).

Wendelen voelt zich gesterkt door de afloop van het conflict met de prelaat van Vlierbeek. In 1629 en 1630 trekt hij zijn stoute schoenen aan en eist de tienden op van de volgende landerijen: Breembos, Else, Lindebeek, Halbos, Ingelsrod en elders in de parochie. Indien Wendelen dacht dat het deze keer vlotter zou verlopen, kwam hij opnieuw bedrogen uit. Op 7.1.1631 schreef de secretaris van de prelaat van Vlierbeek aan Wendelen dat, aangezien de spoliatie door hem ten opzichte van de prelaat bedreven, gelet op het *intendit* van Wendelen, en de getuigenissen afgelegd voor de schepenen van Zoutleeuw, gelet op het vonnis (*judicium interlocutorium*) van 20.5.1626 en de pertinente conclusies, de bossen van de prelaat vrij zullen blijven van tiendenheffing en de pastoor verplicht zal zijn de prelaat schadeloos te stellen. (*Indiculus* folio 48 verso en folio 49 recto) . Wendelen richt zich andermaal tot de kanselier met het verzoek de bostienden te mogen heffen op de goederen die staan onder de tiendenheffing van de pastoor . Wat de tiendenheffing op de goederen van de abt van Vlierbeek betreft, vraagt Wendelen dat hij niet zou verplicht worden deze opbrengst af te staan aan de abt, omdat deze verzuimd had hetzelfde te doen en de pastoor als medetiendenheffer bijgevolg het recht had om dat in zijn plaats te doen. Verdere gegevens ontbreken over deze zaak.

In 1633 verliet hij de parochie, misschien verbitterd omdat hij hier nooit erg geliefd geweest is en omdat de inwoners nooit beseft hebben welk groot geleerde zij in hun midden hadden. Bovendien heeft hij hen, met inspanning van al zijn krachten, bijgestaan tijdens de pestepidemie, hen verzorgd en verschillende geneeswijzen uitgeprobeerd. Een pestepidemie die hemzelf bijna het leven kostte.

Tussendoor heeft hij zijn tijd besteed aan astronomische waarnemingen en twee geschiedkundige werken geschreven. Wendelen was ook duidelijk een humanist met een grondige kennis van de klassieke meesters, die zich uitte in een niet te verwaarlozen letterkundige prestatie. Hopelijk zal men meer dan 350 jaar later eindelijk begrijpen wat zijn geleerde tijdgenoten al wisten en zal men inzien dat deze "Europese burger" de naam Geetbets overal in de wetenschappelijke wereld bekend gemaakt heeft.

Betserse verhalen rond Wendelen

Voor ik een slotbeschouwing probeer te formuleren, moet ik toch nog even aandacht besteden aan de historische werkelijkheid achter twee hardnekkige verhalen, die in verband met Wendelen in Geetbets van oudsher de ronde doen.

Een eerste verhaal betreft Wendelen en de ginkgo biloba in de voortuin van de pastorie te Geetbets. Een artikel in Het Nieuwsblad van 30.9.1993 onder de titel ***Oudste ginkgo van Europa staat in Geetbets*** raket dit verhaal nog eens op. Men schreef het volgende: *Wellicht bracht pastoor en sterrenkundige Govaart Wendelen de oudste Europese ginkgo biloba naar Geetbets...Het planten van de Betserse ginkgo biloba in de pastorietaan wordt toegeschreven aan wijlen pastoor Govaart Wendelen. Deze sterrenkundige was pastoor in Geetbets van 1620 tot 1633. Men neemt aan dat hij op een van zijn verre reizen - hij verliet Geetbets soms voor meer dan zes maanden - de boom meebracht...De ginkgo in Geetbets is wellicht 400 jaar oud*. Wanneer we dit artikel en deze beweringen toetsen aan de gegevens waarover we beschikken, wat levert deze vergelijking dan op? Wat de ouderdom betreft, heb ik reeds in een vorig artikel gewaarschuwd voor al te veel optimisme (zie *Limes Gatica*, jaargang 6 nr 1; themanummer: wandeling: *De Warande - De Motte*, blz 26-27). Lange tijd werd aangenomen dat deze boomsoort uitgestorven was, tot de Westerse wereld in 1690 er in China voor het eerst mee in contact kwam.

Er zijn er dan ook die beweren dat Wendelen deze boom in China zou gehaald hebben! Nonsens natuurlijk. Toen de Westerse wereld in 1690 kennis kreeg van het bestaan van deze boomsoort, was ons aller Wendelen reeds 23 jaar dood. Tenzij hij het voorbeeld van de bijbelse Lazarus of Christus volgde en uit de doden opstond - en daarvan bestaat tot op heden nog geen bewijs, maar misschien komt iemand ook wel met dat bewijs aandraven - kan Wendelen mathematisch gezien zelfs geen kennis gehad hebben van deze boomsoort. Bovendien heb ik in ***Wendelen in vogelvucht*** aangehaald dat Wendelen na 1612 geen reizen naar het buitenland meer ondernomen heeft, ook niet in zijn Betserse periode. Wendelen is zeker nooit in China geweest. Wendelen is waarschijnlijk wel via Peiresc in contact gekomen met exotische planten, maar ook hier is er geen sprake van de ginkgo biloba, onder meer omdat de tijdsperiode niet klopt. Een andere denkpiste zou ons via Ferdinand Verbiest (1623 - 1688), de Vlaamse missionaris die in 1659 naar China vertrok, waar hij jaren later de leiding kreeg van het wiskundig instituut en van de sterrenwacht, waar hij gebieden van China

in kaart bracht en tot mandarijn benoemd werd, naar datzelfde China kunnen leiden. Maar, zoals gezegd, vertrok Verbiest pas in 1659 naar China en toen was Wendelen al lang weg uit Geetbets. Er is ook geen rechtstreeks contact bekend tussen Wendelen en Verbiest. Het verhaal is mooi, maar de waarheid is nog veel geheimzinniger en tot op heden nog steeds een mysterie. Wat de werkelijke ouderdom van de boom betreft, kan alleen dendrologisch onderzoek uitsluitsel bieden.

Een tweede verhaal betreft Wendelen en het schilderij van de H. Norbertus dat op dit ogenblik (wegens restauratiewerk en in de kerk) in de pastorie staat, maar normaal rechts vooraan in de kerk hangt. Volgens het verhaal zou Wendelen het schilderij van Rubens gekregen hebben en zou hij het op zijn beurt aan de parochianen geschonken hebben , als een soort zoenoffer (gelet op de voortdurende onderlinge

conflicten). Het is een historisch vaststaand feit dat de schilder Rubens (1577- 1640) de figuur Wendelen gekend heeft. Persoonlijke contacten, dat is een ander paar mouwen. Indien Wendelen het schilderij van Rubens zou gekregen hebben en het op zijn beurt aan de parochianen zou geschonken hebben, dan zou hij dit feit zeer zeker in zijn *Indiculus* vermeld hebben. We mogen niet vergeten dat Rubens tijdens zijn leven - in tegenstelling tot vele andere schilders - reeds beroemd en gefortuneerd was. In de *Indiculus* staat hierover niets. Bij het overzicht van de werken van Wendelen heb ik trouwens reeds aangehaald dat Wendelen zelfs helemaal geen roerende goederen vermeldt in de *Indiculus*.

Het schilderij in kwestie stelt de H. Norbertus voor die een visioen heeft, waarin O.-L.-Vrouw hem een wit kleed overhandigt. Het schilderij is op doek geschilderd en meet 200 x 165 cm. Volgens de *Inventaris van het cultuurbezit in Vlaanderen*, deel 1, blz. 113, is het een Rubensiaans getint schilderij van het einde van de 17^e eeuw (vermits Rubens in 1640 overleed, kan het dus niet door hemzelf geschilderd zijn). Andere schattingen houden het bij de tweede helft van de 17^e eeuw (dus ook te laat om van de hand van de meester zelf te zijn). Volgens Hans Vlieghe van het Nationaal Centrum voor de plastische kunsten van de 16^e en de 17^e eeuw te Antwerpen, die ik hierover consulteerde, is het schilderij inderdaad *in de zeer ruime zin van het woord Rubensiaans* te noemen, maar kon hij de oorsprong van het werk niet nader preciseren.

Links een detail uit het schilderij van Geetbets, rechts een detail uit het schilderij *Madonna met Kind in een bloemenkrans* van Rubens en Jan Brueghel de Oudere, geschilderd in 1621 (Louvre, Parijs).

Merkwaardig is wel dat het hoofd van de Maagd Maria veel gelijkenis vertoont met dat van het schilderij *Madonna met Kind in een bloemenkrans* van Rubens en Jan Brueghel de Oudere, geschilderd in 1621 (Louvre, Parijs). Wat weten we wel met zekerheid omtrent de ouderdom van het schilderij te Geetbets? In een dekenale visitatie van 1774 (en niet 1769, zoals bij Borgers vermeld) staat een duidelijke beschrijving van het schilderij: *Visitatio ecclesiae a decano De Brie A° 1774...pictura pulcherrima representans S. Norbertum recipientem suum habitum a B.M. Virgine; cum prole in gremio stante, ministrantibus angelis*, : hetgeen vertaald als volgt klinkt: Visitatie van de kerk door deken De Brie in het jaar 1774... een zeer mooi schilderij, voorstellend de H. Norbertus die zijn kleed (habijt) ontvangt

van de Maagd Maria , met het Kind op haar schoot staand en engelen als dienaren . Deze beschrijving slaat duidelijk op het thans nog aanwezige schilderij. Wat met de oorsprong ? Op 13.5.1707 beschrijft pastoor Denys in een *status ecclesiae* de " kerkschatten ". Hij beschrijft zowel mantels, kazuifels, kelken, de doopvont, de kapellen van de H. Anna en de H. Maria met de andere beelden, maar hij beschrijft nergens het schilderij van de heilige Norbertus. We mogen dus veronderstellen dat het schilderij op dat ogenblik zeker nog niet in de kerk hing. De H. Norbertus doet onze gedachten uitgaan naar de Norbertijnenabdij van Averbode, maar daar zit men zelf met vragen omtrent de herkomst van dit doek. Een andere denkpiste is de Norbertijnenabdij van Hélécine, maar ook in dat verband is er geen enkel sluitend bewijsstuk te vinden, laat staan zelfs een bewijsstuk überhaupt. Het schilderij hing dus vroeger in de kerk. Op zeker ogenblik is het verhuisd naar de zolder van de pastorie en door pastoor Nijs (pastoor van 1969 tot 1976) werd het terug in de kerk gehangen.

Ook dit verhaal over Wendelen en Rubens is mooi, maar de waarheid nog veel geheimzinniger en voer voor kunsthistorici.

Wendelen: een slotbeschouwing - En wat doet Geetbets ?

Wendelen in een paar slotzinnen typeren is moeilijk. Hij was een principieel man met een veelzijdige geest en een verbluffende werkkraft tot op hoge leeftijd. Hij beschikte over een sterk assimilatievermogen en had interesse voor verschillende takken van de wetenschap zoals sterrenkunde, wiskunde, recht, taalkunde, geschiedenis, chronologie, literatuur etc. Waarom slaagde hij er dan niet in de faam van een Kepler of een Puteanus te evenaren ? Het ontbreken van een " internationaal " uitgever voor zijn astronomische werken en de afwezigheid van een mecenas op de belangrijke momenten heeft, naast zijn eigen bescheidenheid, zeker een belangrijke rol gespeeld. Bovendien was hij niet alleen wetenschapper , maar combineerde hij zijn waarnemingen en studies met zijn hoofdtaak van pastoor; achtereenvolgens te Geetbets en te Herk-de-Stad en later van kerkelijk rechter in het bisdom Doornik. En dat hij bijvoorbeeld te Geetbets, bij het begin van zijn wetenschappelijke " openbaring ", daarmee zijn handen meer dan vol had, moge overduidelijk gebleken zijn uit dit artikel. Niettemin genoot hij bij zijn vrienden en tijdgenoten een groot aanzien. Prof. A. Welkenhuysen verwoordt het zo: *De grote zeldzaamheid van zijn gedrukte werken - van een viertal is zelfs geen enkel exemplaar aanwijsbaar - en de gezochte, vaak cryptische verwoording, in een barok Latijn, van zijn denkbeelden zijn er de oorzaak van dat zijn oeuvre nooit systematisch werd bestudeerd. Wendelinus wordt dikwijls oppervlakkig geprezen, maar zelden ernstig gelezen* (A. Welkenhuysen in *Materiae Promotionis*, 1997, blz 119-120).

En welk aanzien geniet hij te Geetbets ? 365 jaar geleden werd hij er verguisd en was men opgelucht dat hij vertrok. Hopelijk heeft dit artikel ertoe bijgedragen dat dit negatief beeld minstens genuanceerd wordt. En misschien kan de thuiskomst van de *Indiculus* de aanleiding zijn om de gemeentelijke overheid te overtuigen van het feit dat de 13-jarige aanwezigheid van deze geleerde man in deze gemeente - een aanwezigheid waaraan in elk wetenschappelijk artikel over Wendelen uitvoerig aandacht besteed wordt - ook in Geetbets zelf na 365 jaar verdient op een of andere manier officieel bestendigd te worden. Tot op heden legt immers niets getuigenis af van zijn opgemerkt en berucht verblijf in deze gemeente. Na 365 jaar wordt het de hoogste tijd dat we daaraan iets doen.

Guy Leus

Bibliografie

Indiculus, 1620 - 1633, opnieuw kerkelijk archief Geetbets (sedert 28.1.1998)

Govaart Wendelen, tentoonstellingscatalogus van de tentoonstelling te Herk de Stad (21.9.1980 - 5.10.1980)

- P.C. Boeren " De verzuimde kans van 1633. Pastoor Wendelinus, Constantijn Huygens en de Salische wet " in *Brabantia*, 2, (1953), blz 103-104
- T. Dethier " G. Wendelen, de astronoom "
- Gessler J. " Remèdes contre la Peste recueillis par G. Wendelinus " in *Chronique Archeologique du Pays de Liege*, XVI, 1925, blz. 49-52.
- E. Homans " De kapel van St.-Rochus en de besmettelijke ziekten te Geetbets " in *Eigen Schoon en De Brabander*, (1939) blz. 129-138.
- J.J. Moreau *Honderd veertien Nederlandse brieven van Erycius Puteanus aan de astronoom Michael Florent Van Langren*, Antwerpen, 1957
- Eryci Puteani *CIRCULUS URBANIANUS sive Linea APXHMEPINH*, Lovanii, Apud Ion. Oliverium & Coenestenum, M.DC.XXXII (1632) blz 18-20.
- Fl. Silveryser " 't Humanisme in 't Hageland " , in *Hagelands Gedenkschriften*, 1927, 1° en 2° aflevering
" Een groot Limburger - GOVAART WENDELEN " in *Limburg* 3, (1921 - 1922)
" Wendelen en het opeischen der tienden te Geet-Bets " in *Hagelands Gedenkschriften*, 1928
" Een man van groote verdienste en groote wetenschappelijke waarde, in beeld opgehangen in een dorp van het Hageland " in *De Brabantsche Folkore*, 9° jaar - nr 49-50 - augustus - oktober 1929
" Godefroid Wendelen, Sa vie, son ambiance et ses travaux (1580 - 1667) in *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois*, 58, (1934) en 60 (1936) , uitgegeven bij Michiels-Broeders te Tongeren, 1936, 126 blz.
" Wendelinus est-il l'auteur d'une brochure anonyme concernant Herck au 17° siècle " in *Verzamelde Opstellen*, 5 (1929)
" Un pasquin contre G. Wendelen, curé de Geet-Betz " , in *Verzamelde Opstellen*, 1 (1923)
- J. Vandikkelen " Bij de vierhonderdste verjaardag van de geboorte van Wendelen (1580-1667) " in : *Het Oude land van Loon*, 35, blz. 5-33, 1980
- E. van Even " Anna Roemers Visscher te Antwerpen in 1643, in *Verslagen en mededeelingen der KVATL*, 1891, blz 301-301
- A. Welkenhuysen " De Maaseikenaar Jan Stals over het ontstaan van zijn geboortestad " in *De Maaseikenaar*, jaargang XXVII 1996 nr 3 blz. 96-103
in *Materiae promotionis. Natuurwetenschap aan de Oude Universiteit Leuven* (Leuven, Centrale Bibliotheek K.U. Leuven, 1997) blz. 119-122.
- J.A. Worp " *De briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687)*, eerste deel (1608-1634) , 's Gravenhage, 1911
- Kerkelijk archief - pastorijs Geetbets
Archief Aartsbisdom Mechelen - Mechelen

Tijdschrift van de VZW LIMES GATIA
Genealogische - Geschiedkundige Kring Geetbets

Bestuur:

Guido Vangansewinkel (voorzitter) Steenstraat 12 3450 Geetbets
Marcel Roosbeek (ondervoorzitter) Glabbeekstraat 221 3450 Geetbets
Guy Leus (secretaris) Kwadestraat 16b 3450 Geetbets
Louis Ruytinx (penningmeester) Vijverstraat 5 3450 Geetbets
Josephine Sciôt Overbeekstraat 32 3450 Geetbets

Redactie:

Guy Leus Kwadestraat 16b 3450 Geetbets
Louis Ruytinx Vijverstraat 5 3450 Geetbets
Guido Vangansewinkel Steenstraat 12 3450 Geetbets

Abonnementen:

Het gecombineerd abonnements- en lidgeld voor de leden van Limes Gatia bedraagt 500 Bfr (met gratis deelname aan de door de kring georganiseerde manifestaties en voordrachten).
Het tijdschrift verschijnt vier keer per jaar.
Een abonnement op het tijdschrift alleen kost 600 Bfr.
De prijs van een los nummer bedraagt 150 Bfr.

Voor het buitenland: de hierboven vermelde bedragen plus 200 Bfr.
Lidgeld en abonnementsgelden te storten op rekening:

853 - 8444284 - 78 van de kring
Vijverstraat 5
3450 Geetbets

Correspondentie:

Guy Leus Kwadestraat 16 b 3450 Geetbets

Verantwoordelijke uitgever:

Guido Vangansewinkel Steenstraat 21 3450 Geetbets

Niets uit dit tijdschrift mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De auteur alleen is verantwoordelijk voor zijn artikel.

